

TİDSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

**Weberien Din Sosyolojisi Penceresinden
Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel
Olarak Kapitalizme Evrilmesi**

**Economic, Social and Cultural Evolution of
Türkiye Towards Capitalism Within the
Framework of Weberian Sociology of
Religion**

Tolga KABAŞ*

Geliş/Submitted: 20.06.2026
Kabul/Accepted: 29.09.2026

Citation / Atıf

Kabaş, T. (2026). Weberien din sosyolojisi penceresinden Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak kapitalizme evrilmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (50), 220-250.

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Article Information:

Research Article

10.29228/TIDSAD.95030

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

* Dr. Öğr. Üyesi (E.), Çukurova Üniversitesi, tkabas@cu.edu.tr

TİİSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Öz: Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar Türkiye’de karma ekonomi modeli ve devletçi iktisat politikaları uygulanmıştır. Türk toplumu karma ekonomi modeliyle büyük ölçüde uluslaşmayı, modernleşmeyi ve sanayileşmeyi başarmıştır. Karma ekonomi modelinde devletin öncülüğünde milli girişimci sınıflar da oluşmuştur. 24 Ocak 1980 Kararlarıyla Türkiye ihracata dayalı sanayileşme modeline, yani liberal modele tam olarak geçiş yapmıştır. 24 Ocak Kararları bir küresel politika paradigması olan Monetarizme ve Neoklasik iktisat teorisine dayanmaktadır. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren uygulanan karma ekonomi modeli, 24 Ocak Kararlarıyla revize edilmiştir. Çünkü, 1970’lerin sonlarında ekonomideki bunalımların ve dar boğazların sorumlusunun devlet müdahalesi ve karma ekonomi modeli olduğu düşünülmüştür. Neoklasik iktisat teorisi liberal kapitalizmin en güçlü argümanlarından oluşmakta ve her ülkede kapitalizmin formal teorisi olarak kabul edilmektedir. 24 Ocak 1980’den itibaren Türkiye Neoklasik iktisat teorisiyle ekonomik ve sosyal olarak modernleşmeye çalışmaktadır. 1955 yılında liberal dönemde Türkiye düşük gelirli ülkeler gurubundan orta gelirli ülkelerin alt gurubuna girebilmeyi başaramıştı. Dışa açıldığı 1980 yılında Türkiye hala orta gelirli ülkelerin alt gurubunda bulunan bir ülkeydi. Türkiye ekonomik ve siyasi krizlerin ardından 2005 yılında orta gelirli ülkelerin üst gurubuna girebilmişti. Türkiye 1980 yılından beri sürdürdüğü ihracata dayalı sanayileşme modeliyle yüksek gelirli ülkeler gurubuna da girebilmiştir. Liberalleşen ekonomide ekonomik özgürlüklerin artmasıyla Türk iş adamları rasyonel düşünme kabiliyetini hızla kazanmışlardır. 1980 yılından itibaren dışa kapalı olan karma ekonomi modelini serbest piyasa mantığına göre revize ederek, Türkiye küresel ekonomiye entegre olmayı büyük ölçüde başarmıştır. Bu bağlamda çalışmada, Weberyen din sosyolojisi penceresinden Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak kapitalizme evrilmesi anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktisat Sosyolojisi, Din Sosyolojisi, Kapitalizm, Kültür, Liberalizm

Abstract: Since the foundation of the Turkish Republic till 1980, Türkiye implemented a mixed economy model and state-led economic policies. Türkiye largely achieved nation-building, modernization, and industrialization through the mixed economy model. National entrepreneurial classes also established in Turkish society under the leadership of the state. With the January 24, 1980 measures, Türkiye made a full transition to export-oriented industrialization model, i.e., the Neoliberal model. The January 24 measures are based on Monetarism, which is a global policy paradigm, and Neoclassical economic theory. The mixed economy model, which was implemented since the foundation of Turkish Republic, revised with the January 24 measures. Because, in the late 1970s, state intervention and the mixed economy model were considered responsible for the economic crises and bottlenecks. Neoclassical economic theory consists of strongest arguments of liberal capitalism and is accepted as the formal theory of capitalism globally. Since January 24, 1980, Türkiye has been striving for economic and social modernization through neoclassical economic theory. During the liberal era in 1955, Türkiye succeeded in moving from the low-income country group to the lower middle-income country group. In 1980, when the economy opened up to the global economy, Türkiye was still in the lower middle-income group. After several economic and political crises, in 2005 Türkiye had advanced to the upper middle-income group. Since 1980 by pursuing export-oriented industrialization model, Türkiye has managed to enter the high-income country group. In a liberalized economy

and with increasing economic freedoms, Turkish businessmen have rapidly acquired liberal and rational economic calculation skills. By revising its closed mixed economy model according to free market principles, since 1980 Türkiye has largely succeeded full integration into the global economy. In this context, this study explains Türkiye's socio-economic and socio-cultural evolution towards capitalism from the framework of the Weberian sociology of religion.

Keywords: Economic Sociology, Sociology of Religion, Capitalism, Culture, Liberalism.

Giriş

Modern toplumların ve modern sosyal bilimlerin ortaya çıkmasında Fransız Devrimi (1789) ve Sanayi Devriminin (1776) özel bir yeri bulunmaktadır. Sosyoloji ve sosyolojinin alt disiplini olarak din sosyolojisi Aydınlanma düşüncesinin ürünüdür. Sanayi Devrimi ve Fransız Devriminin Avrupa'da gerçekleşmiş olması sebebiyle, birçok sosyolog en başından beri araştırmalarını Avrupa toplumlarıyla sınırlandırma eğiliminde olmuşlardır. Avrupa'da ortaya çıkan modern toplumlar üzerinde yapılan araştırmaların sosyolojik bulguları daha sonra diğer toplumlara da uygulanmış veya uygulanmak istenmiştir. Modern bilimlerin ortaya çıkmasıyla, dini inançların sosyolojinin kavramsal araçları ile incelenmeye başlanması din sosyolojisi gibi yeni bir çalışma alanını ortaya çıkarmıştır. Avrupalı din sosyologlarının yaptığı çalışmaların sonuçları da diğer dinlere uygulanacak şekilde kavramsallaştırılmış ve genelleştirilmiştir. Din sosyolojisinin alanı toplumda dinin rolünü anlamaya yardımcı olmak, insanlık tarihinde dinin önemini ve etkisini incelemek, dini alanı şekillendiren sosyal güç ve faktörleri anlamak şeklinde tanımlanır.

Bu bağlamda, din sosyologları dini inançların içeriğini, insanların niye dinlere inandıklarını, dini pratiklerin ve dini örgütlenmelerin rolünü ve dini gurupları araştırmaktadır. Kısacası din sosyolojisinin araştırma konusu, insanların din kaynaklı sosyal davranışları ve din-toplum/toplum-din ilişkileridir. Sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Max Weber'le birlikte din, din-toplum ilişkilerinin araştırılmasında bağımsız değişken olarak yerini almıştır. Weber'in "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu" (1904) adlı eseri din sosyolojisi disiplini açısından önemli bir yere sahiptir. Sistematik (bilimsel) din sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Max Weber Batı Avrupa'da din de dahil olmak üzere hayatın hemen her alanında belli bir rasyonelleşmenin yaşandığını ileri sürmüştür. Oldukça rasyonel olan Protestan inanç sistemi, kişinin çok çalışıp girişimciliğinin sonucu elde ettiği kazancını tekrar üretime döndürerek başka insanların geçimine aracı olmasıyla Tanrı'nın seçilmiş bir kulu olabileceğini ve Cennete girebileceğini ileri sürmektedir.

Weber, kapitalist girişimciliğe uygun olan ahlâk türünün yalnızca Protestanlıkta bulunduğunu, diğer dinlerde bulunmadığını ileri sürmüştür. Doğulu toplumlarda kapitalist gelişme için gerekli ekonomik koşullar bulunsa bile, bu

gelişme için gerekli olan normlar, değerler ve ahlâk yoktur. Bu dünya dini olan Protestanlık kapitalizme kaynaklık edip ona ruh sağlamıştır. Bu bağlamda, dini alandaki rasyonelleşme en açık şekilde Protestan kültürünün ortaya çıkışıyla Batı Avrupa’da Hristiyanlıkta görülmüştür. Ayrıca, Weber anlayıcı sosyolojinin kurucusu olarak bilinmektedir. Anglo-Sakson pozitivizminden ziyade Alman akademik geleneğinden yaklaşan Weber’e göre sosyal olaylar nedenleri ve sonuçları çerçevesinde anlaşılacak durumundadır. O, sosyal olayların yorumlanarak anlaşılmasından yanadır. Weber’in üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi, görüş ve inançların insanların eylemleri üzerinde önemli sonuçlara neden olduğu ve insanların olaylara verdikleri anlamı idrak etmekle toplumsal faaliyetlerin anlaşılabilceğidir.

Max Weber’e göre Protestanlık ile kapitalizm arasında yakın bir ilişki bulunmakta ve bu iki alan birbirini etkileyerek desteklemektedir. Weber’in iddia ettiği gibi kültür önemli bir değişkendir ve her ülkede kapitalizmin izlediği yolu etkilemektedir. Her ne kadar Adam Smith, ahlâk ve din konularına değinmiş olsa da, uzun yıllar boyunca iktisat ile ilahiyat (din) bir birinden çok ayrı iki alan olarak değerlendirilmiştir. İktisat ile ilahiyat (din) arasında ilişki kuran ilk ve en önemli çalışmalardan birisi de Max Weber’in özel din sosyolojisi çalışması olmuştur. Bu kapsamdaki çalışmalarda diğer dinler ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Dinin veya kültürün önemli bir değişken olduğunu fark eden ana akım iktisatçılar, iktisat ile ilahiyat (din) arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan araştırmalar yapmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Weberyen din sosyolojisi penceresinden Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak kapitalizme dönüşümü aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Türkiye’de Rakip Siyasi Kültürlerin İktisat Politikası Seçimindeki Mücadelesi

Kapitalizme evrilirken devletlerin uyguladığı iktisat politikaları siyasi kültür, elitler, devlet ve iş dünyası arasındaki ilişkilerin yapısı gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Devletler toplumun sahip olduğu siyasi kültür içerisinde gömülüdür. Devletin ekonomideki rolü ve uygulayacağı politikalar önemli ölçüde siyasi kültür tarafından belirlenmektedir. Devletlerin uyguladığı kamu politikası modelleri bürokratik süreçlerde ve deneyimlerde, iş adamlarının bilgi ve inanç sistemlerinde kayıtlıdır. Uluslararası sistemde gelişmiş ülkelerin kendilerine ait güçlü siyasi kültürleri olduğundan, oldukça başarılı kamu politikası modellerine sahip oldukları görülür. Gelişmekte olan ülkelerin ise siyasi kültürleri IMF veya ABD’nin talepleri etkisinde kaldığı için bir kamu politikası modeli geliştirmeleri oldukça zordur. Ülke içerisinde bir politika modeli geliştiğinde ulusal ekonomiye kaydedilmektedir. Böylece, bir kamu politikası modeli geliştiğinde o ülkedeki bürokratik süreçlere ve deneyimlere, iş adamlarının bilgi ve tecrübelerine kaydedilmektedir.

Bu şekilde ulusal ekonomiye kayıt edilen politika modeli kolay kolay değişmemektedir. Politika modelinde olası bir değişiklik ise ülkede benimsenen siyasi kültür ile sınırlıdır. Kültür kavramı sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir kavram olup, zihniyet, düşünce biçimi, gelenek, ideoloji gibi terimlerin yerini almıştır. Siyasi kültür ise bir ülkede yaşayanlar tarafından benimsenen ortak siyasi değerler setini ifade etmektedir. Siyasi kültür ve değerleri liberal versus devletçi olmak üzere bir skala üzerinde ülkeden ülkeye değişmektedir. Siyasi kültür ve değerler ülkedeki iktisadi, siyasi, sosyal olmak üzere tüm politika seçimlerini etkilemektedir. Siyasi kültür ve değerleri aile, okul, medya, elitler, siyasetçiler ve siyasi olaylar tarafından, bir sosyalleşme süreci sonucunda şekillenmektedir. Ayrıca, etnik, sınıfsal ve dini aidiyetler de siyasi kültüre ve değerlerine şekil vermektedir.

Türk toplumunda siyasi kültür ve değerlerin başta iktisat politikaları olmak üzere politikaların belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşundan itibaren iki rakip siyasi kültürün kamu politikası modeli üzerinde çok etkili olduğu fark edilmektedir. İlk kültür devletin resmi ideolojisi haline gelmiş Cumhuriyet Halk Partisinin temsil ettiği kurucu siyasi kültürdür. Türkiye'de "Cumhuriyetçiler" olarak kısaca ifade edebileceğimiz bu grup aydınlar bürokrasiyle bütünleşmiş, Batılılaşmayı ve devletçiliği savunan, laik kesimlerden oluşmaktadır. Anadolu'dan yetişmiş İslamla birlikte anılan ve yerli kültürü temsil eden guruplar ise "Muhafazakâr Demokratlardan" oluşmaktadır. Özellikle Muhafazakâr Demokratlar olarak ifade edebileceğimiz liberalizmi benimseyen bu aydınlar gurubu ise 1950'den itibaren çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye'nin gelişmesinde önemli bir role sahip olmuşlardır.

Her iki siyasi kültürün de amaçlarının aynı olduğu yani, Türkiye'yi modern ve müreffeh bir ülke konumuna getirmek olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Ancak, aynı hedefi paylaşımlarına rağmen bu hedefe ulaşma yöntemleri arasında farklar olduğu görülmektedir. Türkiye'de Cumhuriyetçiler ve Muhafazakâr Demokratlar olmak üzere iki siyasi kültür arasındaki en belirgin farklılıkların birisi de "Batılılaşma" konusunda ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren liberalizmi benimseyen Muhafazakâr Demokratlar demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin Batı'dan biran önce alınması için mücadele etmişlerdir. Cumhuriyetçiler ise Osmanlı'dan miras kalan toplumsal ve ekonomik yapımızın Batı düzeyinde olmadığını, Batı düzeyine daha çabuk ulaşılması için bir süre bürokrasi ve aydınlar eliyle devletçilik politikalarının uygulanması gerektiğini savunmuşlardır(Kaçmazoğlu, 2000: 21).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında hızlı sanayileşmeyi gerçekleştirebilecek rasyonel, güvenilir ve ayakları yere sağlam basan Türk girişimci sınıflar bulunmamaktadır. 1929 Büyük Ekonomik Buhranının da etkisiyle Cumhuriyeti kuran siyasetçiler ve bürokratlar "Devletçilik" adını verdikleri bir kamu politikası modeli izlemeye karar verdiler. Devletçilik terimini ilk defa 1930'lu yılların

başlarında kullandılar. Bu dönemin devletçilik anlayışı, milli girişimci sınıfların yapamadığı sanayi yatırımlarını devletin yapmasına, yatırım yapabilecek kadar bilgi birikimi ve sermaye gücüne eriştiğinde ise bu alanların milli girişimci sınıflara bırakılması ilkesine dayanmaktaydı(Kaçmazoğlu,2000:24). Kemalizm'in en önemli simgesi olan, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik ilkelerinden oluşan Altı Okun kuramsal temelleri Ziya Gökalp'in düşünce sisteminden telif edilmişti. Ziya Gökalp'in önerdiği dayanışmacı ahlâka dayalı olan devletçi iktisadi model ise "korporatizm" olarak ifade ediliyordu. Gökalp'in milliyetçiliği ırkçı ve yayılmacı bir türde olmadığı için, dile ve kültüre dayalı bir milliyetçilik olduğu için, korporatizm de hiçbir zaman faşist boyutlar kazanmadan günümüze kadar etkisini sürdürmektedir.

Türkiye'de birçok sağcı ve solcu kesimler tarafından benimsenen, siyasi kültürümüzün bir parçası haline gelen korporatizm, liberalizmin bireyselliğini, sınıf çatışmasını ve emek-sermaye çelişkisini kabul etmeyen bir dünya görüşü veya kamu politikası modeli olarak görülmekteydi. Bu bağlamda, Cumhuriyetçi aydınların kamu politikası modeli olarak benimsediği devletçiliğin temel özellikleri arasında şunlar sıralanabilir: 1) Özel girişim ve özel mülkiyet esastır. 2) Devlet girişimciliği ikincil sıradadır. 3) Amaç en kısa sürede ekonomik kalkınmayı ve sanayileşmeyi sağlamaktır. 4) Devlet girişimciliği milletin genel ve yüksek çıkarlarının bulunduğu, ancak milli girişimci sınıfların birikim yetersizliği nedeniyle giremeyeceği alanlarda yapılacaktır. Yani, 1930'lu yıllarda benimsenen devletçilik mantığı özel girişimciliği birincil sayan bir karma ekonomi modelidir. 1935 CHP parti programında devletçilikle ilgili bazı ek açıklamalar yapılmıştır. Bu yapılan ek açıklamalara göre devlet, ekonomideki girişimcilik rolünün yanı sıra, özel girişimciliği özendirecek, gelişmesine yardımcı olacak, düzenleyecek ve denetleyecektir(Parla,2008:43; Parla, 2009:161).

1947 CHP parti programında devlet girişimciliğinin sınırları belirlenmiş ve planlama gereğinden de bahsedilmiştir. Kamu hizmetleri, milli savunma, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santralleri, ağır sanayi, savunma sanayi, büyük bayındırlık yatırımları, ulaştırma, PTT gibi alanlar devletin faaliyet göstereceği alanlar olarak belirlenmiştir. Ancak, diğer her türlü iktisadi faaliyetin özel girişimcilik eliyle kurulması da öngörülmüştür. Devletin faaliyet alanının bu şekilde belirlenmesine rağmen, özel girişimcilere tam güvenlik vaat edilmektedir. Kamu sektörüyle özel sektörün eşit koşullarda çalışacağı da belirtilmektedir (Parla,2008:49). Ancak, 1940'ların sonlarında 1950'lerde akademik çevrelerde liberalizm büyük bir moda haline gelmişti. İngiltere'ye ve ABD'ye doktora yapmak için giden Türk öğrenciler, Anglo-Sakson liberal düşüncelere vurulmuş olarak üniversitelerine dönmekteydiler. Demokrat Parti'yi destekleyen akademisyenlerin birçoğu tek parti yönetiminin tanımladığı otoriter mahiyette olan devletçiliğe değil, ekonomik liberalizme ve siyasi liberalizme ilgi duymaktaydılar.

1945'den sonra ABD ve İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıkmasıyla iki kutuplu yeni bir Dünya düzeni kurulmaya başlanmıştır. Bu durum Türkiye'de iki önemli siyaset değişikliğine yol açmıştır. Birincisi, Türkiye Batılı ülkelere daha çok yakınlaşmıştır. İkincisi, Türkiye'de çok partili siyasete geçiş yapılmıştır. Türkiye'nin Batıya daha çok yakınlaşması sonucunda bireyselliği, özel girişimi ve liberalizmi destekleyen, aynı zamanda devletin ekonomik olarak sorumluluğunun azaltılmasını savunan görüşler artmıştır. Demokrat Partili siyasi elitler parti programlarının temel unsuru olan özel girişimi vurgulamaktaydılar. Bu durum iş adamlarına çok çekici geliyordu. Başta iş adamları olmak üzere tüm guruplar devletçilik deneyiminden dolayı Cumhuriyet Halk Partisine kuşkuyla bakmaktaydılar. Demokrat Parti otoriter tek parti yönetimine son vermek isteyen aydınlar, işçiler, işadamları ve hatta askerler olmak üzere tüm gurupların partisi olmuştu. Aydın Menderes Demokrat Parti'nin yalnızca kendi bencil çıkarları peşinde koşan gurupların temsilcisi olmadığını, tek parti sistemine son vermek isteyen herkesin temsilcisi olduğunu ifade ediyordu.

Ekonomik açıdan devletçi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerine, liberal ve özel girişimi destekleyen muhafazakâr demokratlardan oluşan Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesiyle bundan sonraki yıllarda, liberal görüşleri savunan kişiler daha etkili olmaya başlamışlardı. Hatta, bu yıllarda Mümtaz Turhan Türkiye'nin "Küçük Amerika" olacağı hayalleri kuran Demokrat Parti iktidarına Batıdan bilimsel anlayış ve teknik unsurların nasıl alınacağını ve batılılaşmanın nasıl gerçekleşeceğini Ziya Gökalp gibi anlatmaya ve formülasyonunu yapmaya çalışmıştır. 1950'lerde Demokrat Parti çatısı altında toplanan muhafazakâr demokratlar serbest piyasa ekonomisinin sağlam bir temele oturtulması ve özel girişimciliğin gelişmesi için küçük sanayinin gelişmesine önem vermişlerdir. Küçük atölyelerden başlayıp büyük fabrikalara dönüşen girişimler övülmüş, piyasa ekonomisi ve özel girişimciliğin daha geniş bir temel üzerine oturtulmasına çalışılmıştır(Kaçmazoğlu, 2013: 95).

1950'lerde Türkiye ABD kredilerine ve yardımlarına çok bağımlı hale gelmişti. Türk hükümetine tavsiyelerde bulunan Amerikalı uzmanlar özel sektör yanlısıydılar ve Türk hükümetini devletçilikten uzaklaşmaya yönlendirmekteydiler. Hatta, Amerikalı uzmanlar devletçiliğe son verip serbest girişimden yana olmanın Amerikan yardımlarının önkoşulu olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Benzer şekilde Demokrat Partili siyasi elitler serbest girişim olmadan demokrasiyi kurmanın imkânsız olduğunu düşünüyorlardı. Demokrat Partili siyasi elitler liberal kapitalizmin gelişmesine bağlanmışlardı, fakat hızlı ekonomik büyümeye olan bağlılıkları daha büyüktü. Dış açıklar, işsizlik, enflasyon, sosyal adalet gibi ekonomik sorunların çözülmesi ancak yüksek büyüme oranlarıyla başarılabilirdi. Ayrıca, büyük bir pasta ülkede farklı sınıfların bölüşümle ilgili huzursuzluklarını çözebilirdi. Demokrat Partili siyasi elitler sermaye ve bilgi birikimi olarak zayıf olan özel

sektörden umduklarını bulamayınca artan nüfusun taleplerini karşılamak için devletçi politikalara dönmek zorunda kaldılar.

Çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye’de bireyselliğin ve özel girişimciliğin gelişmesi muhafazakâr hükümetlerin destekleriyle daha da hızlanmıştır. Örneğin, makinalı tarımın ve ihracatın yaygınlaşmasıyla tarım sektöründe yeni bir girişimci sınıfın ortaya çıktığı görülmüştür. Bu süreç içerisinde eski toprak sahiplerinin piyasa mantığıyla hareket eden girişimci çiftçiler haline geldiği görülmüştür. 1950’lerde Demokrat Partinin (DP) ardından 1960-70’lerde Adalet Partisi (AP), 1980-90’larda Ana Vatan Partisi (ANAP) ve 2002 yılından itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) çatısı altında toplanan muhafazakâr demokratların özellikle Anadolu’da büyük ve hızlı bir dönüşüm gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bu süreç sırasında Anadolu’daki küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) gelişme ve büyüme imkânına kavuşmuştur. Türkiye’deki KOBİ’lerin yükselişi, ileri teknolojiye dayalı üretim ve ihracat yapabilmeleri, marka yaratabilmeleri Anadolu’daki kentlerin profilini değiştirmiş ve yeni orta sınıfların doğmasına yol açmıştır (Kaçmazoğlu, 2000:67).

Weberyen Din Sosyolojisi Penceresinden Türk Toplumunun Sosyo-Ekonomik Olarak Dönüşümü

Türkiye’nin iktisadi kalkınma gayretlerinin en önemli özelliği özel bir girişimci sınıfın gelişmesine kadar devletin ekonomiye müdahale ettiği karma ekonomi olmasıdır. Türkiye karma ekonomi modeliyle ve özel sektörün de katkılarıyla önemli ölçüde sanayileşmeyi başarmıştır. Türkiye yıllık % 5-6 gibi büyüme oranlarıyla gelişmekte olan ülkeler arasında en üst sıralara ulaşmıştır. 1980’lerin başlarından itibaren de aşırı düzenlenmiş ve içe dönük ekonomisini dünya piyasalarıyla entegre etmeyi başarmıştır. Dışa açılmasıyla birlikte Türkiye artık teknoloji üreten ve ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye’nin kalkınma deneyiminin en önemli özelliği bazı dönüm noktalarının bulunması ve bu dönüm noktaları arasında da yumuşak bir geçiş sürecinin olmamasıdır. Sanayileşme ve özel sermaye birikimi devletin önderliğinde gerçekleşmiştir. Fakat bu süreç krizlerle ve kısa süreli de olsa demokratik yönetimin kesilmesiyle yaşanmıştır.

Kurtuluş Savaşının kazanılmasının ardından yeni kurulan Cumhuriyet ile Türk üst kimliği şemsiyesi altında yeni bir millet, rasyonel bir milli kimlik ve yeni bir kültürel hafıza oluşturulmaya çalışılmıştır. Kuruluş yıllarında benimsenen “siyasi ve ekonomik bağımsızlık” ve “hızlı kalkınmak ve sanayileşmek” ilkeleri Türk toplumunda siyasi ve ekonomik gündemi belirleyen en önemli ilkeler olmuştur. Çağdaşlaşma politikalarıyla toplum ve ekonomi irrasyonel olan kültürel unsurlar bataklığınan çıkarılmaya, rasyonel ve bilimsel olan bir toplumsal zemine oturtulmaya çalışıldı. Tarıma dayalı geleneksel ekonomiden, sanayileşmiş modern bir ekonomiye doğru olumlu bir kültür ve zihniyet değişimi amaçlanıyordu. Ancak, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sermaye ve bilgi birikimi bakımından çok zayıf olan

milli girişimci sınıfların beklenen yatırımları, sanayileşmeyi gerçekleştiremedikleri görülüyordu. Cumhuriyeti kuran bürokratik elitler kuruluş yıllarında uygulanan liberal politikaları gözden geçirmek zorunda kaldılar.

1929 Büyük Buhranın olumsuz ekonomik etkileri de ekonomide devletçi ve kamucu politikaların yolunu açmıştı. 1931'de Devletçilik ilkesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti programına girdi. 1930'lardan itibaren Devlet bir girişimci rolü üstlenerek özel sektörün açamadığı üretim tesislerini kurmaya başladı. İthal edilen malların yurtiçinde üretilmesini hedefleyen ithal ikameci sanayileşme stratejisiyle kurulan büyük ölçekli imalat sanayisi yatırımlarıyla bir üretim devrimi gerçekleştirilmeye çalışıldı. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planıyla cam, çimento, şeker, dokuma, madencilik gibi alanlarda büyük ölçekli ve ileri bir teknolojiye sahip işletmeler kuruldu. Hatta, devletin kurduğu Sümerbank gibi fabrikalar ulusal üretime katkıları, çalışanların refahı, sosyal ve kültürel etkileri bakımlardan özel girişime örnek işletmeler olarak gösterilmiştir. 1980'lerin başlarına kadar uygulanan devletçi sanayileşme modeli Anadolu için bir çağdaşlaşma projesi ortaya koymuştu. Devletçi sanayileşme modeliyle önemli ölçüde uluslaşma, modernleşme ve sanayileşme başarıldı.

Fransız Devriminden çok etkilenmiş olan Atatürk, ekonomi ve toplumun rasyonelleşmesini sağlayacak, metrik olan tartı/ölçü sistemi, latin alfabesi, laik ve çağdaş eğitim/hukuk sistemi, sanayileşmiş çağdaş bir ekonomi için önemli kurumsal/kültürel reformlar gerçekleştirmişti. Ancak, vefat etmeden önce Atatürk iki kanatlı bir demokratik siyasi sistemi kuramadığı için çok üzgündü. Çok partili hayata geçişi bir miras olarak yerine geçecek olanlara bırakmıştı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Dünyada yeni bir düzen kurulurken, Atatürk'ün yaşadığı yıllarda denenmiş fakat bir türlü başarılı olamamış olan demokratikleşme girişimi yeniden gündeme geldi. Olumlu olan iç ve dış koşulların etkisiyle 1946 yılında daha demokratik olan bir hayata, yani çok partili hayata geçiş yapıldı. 1946 yılında başlarında Celal Bayar ve Adnan Menderes'in bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılan siyasetçiler tarafından Demokrat Parti kuruldu. Demokrat Partili elitler Müslüman muhafazakârlardan oluşmakta, Cumhuriyetçi otoriter ve Batıcı modernleşmeye karşı Türk-İslam tarihini ve milli kültürünü referans almaktaydılar. 1940'ların ikinci yarısında Cumhuriyet Halk Partisi'nin otoriter devletçilik ve modernleşme anlayışının revize edilmesinin gerekli olduğu düşünülüyordu.

Ziya Gökalp'in temsilcisi olduğu Türk milliyetçiliğine ve solidarizme dayalı milli ekonomi modeli iktisadi liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. İktisadi liberalizm Osmanlı'da azınlık ve yabancıların zengin olmasına yol açarken, Türkler liberal politikalar sonucunda gittikçe yoksullaşmış ve işlerini kaybetmişti. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren uygulanan solidarizme dayalı milli ekonomi modeli Türklerin de şirket kurmalarına ve ticarete katılmalarını sağlamıştı.

Korporatizm olarak da bilinen milli ekonomi modeli sınıflar arası çatışmaya dayalı bir anlayışa değil, sınıflar arasında yardımlaşmaya ve bütünleşmeye dayanmaktaydı. Yani, korporatizm ülkenin birliğini ve bütünlüğünü sağlayan, aynı zamanda ülkelerin parçalanmasına yol açan iktisadi liberalizme göre daha güvenilir olan bir modeldi. Ancak, 1940'ların ikinci yarısında dayanışmacı dini ahlâka dayalı olan korporatizmden liberal bir ekonomiye geçişle birlikte ülkenin daha hızlı zengin olacağı düşünölmeye başlanmıştı.

Dayanışmacı olan dini kültürel zeminde liberal bir ekonomiye geçişle birlikte Müslüman Türk insanının liberalleşmesi, rasyonelleşmesi ve orta sınıflaşması başarılı bir şekilde gerçekleşecektir. 1950'lerde ortaya konulan yeni sosyolojik sentezin ekonomideki yansıması ise "Yeni Devletçilik (New Etatism)" olarak ifade ediliyordu. 1930'lardaki otoriter Devletçilik anlayışından farklı olan Yeni Devletçilik perspektifi daha liberaldi, devletin küçöltölmesini ve ekonomideki rolünün azaltılmasını içeriyordu. Tek Parti siyasi kültürünün hakim olduğu otoriter bir dönemden, daha demokratik bir siyasi kültürün hakim olduğu liberal bir döneme geçiş yapılıyordu. Bu bağlamda 1950 yılı Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası oldu. 1950'de Demokrat Partinin (DP) iktidara gelmesiyle çok partili hayata, yani demokrasiye geçiş yapıldı. Demokrat Partinin iktidarda olduğu yıllarda daha modern ve rasyonel olan politikalar uygulanmaya başlanmıştı. Demokrat Partinin iktidarda olduğu yıllar Türkiye ekonomisinde liberal dönem olarak tanımlandı.

Demokrat Partinin iktidara gelmesi daha modern ve rasyonel olan serbest piyasa ekonomisinin gelişmesine yol açmaktaydı. Demokrat Parti (DP) Cumhuriyet Halk Partisine (CHP) göre ekonomide, siyasette ve sosyal hayatta daha liberal bir vizyona sahipti. Bu durum CHP'nin de yumuşamasını ve liberalleşmesini sağlıyordu. DP Anadolu'da çok büyük kitleler tarafından destekleniyordu. Vaner Planı olarak anılan Türkiye Kalkınma Planı'nın (1947) öngördüğü gelişme anlayışı 1950-60 yılları arasındaki liberal dönemin egemen politikası oldu. Bu planda liberal bir vizyona sahip olan "Yeni Devletçilik" anlayışı ortaya konuluyordu. Ancak, Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemde karma ekonomi modeli büyük ekonomik sorunlara rağmen sürdüröldü. Amerika ile olan ilişkiler bozulmuş karma ekonomi modelinden liberal bir ekonomiye geçiş çok başarılı olamamıştı. Ana muhalefet ile sağlıklı bir diyalog kuramayan Demokrat Partili siyasi elitler otoriter bir yönetimle ekonomik büyüme hızımızın artacağını düşünmekteydiler.

Ancak, DP'li siyasi elitlerin en hızlı biçimde zengin olma ve sermaye biriktirme vizyonları ekonomide makroekonomik dengenin, sosyal adaletin bozulmasına yol açmıştı. Kararsız bir yurt içi kalkınma ortamı ülkenin sanayileşmesini yavaşlatmakta ve sosyal adaleti bozmaktaydı. DP'nin iktidarda olduğu yıllarda kullanılan iç ve dış finansman kaynakları kâr oranlarının daha yüksek olduğu hizmetler sektörünün ve perakende ticaretin gelişmesine yol açmıştı. Ekonomideki büyük genişlemeye rağmen beklendiği kadar sanayileşme gerçekleşmemişti.

1958'de mali disiplinin sağlanması için IMF ile anlaşma yapılmak zorunda kalındı. IMF tarafından uygulanan istikrar programı bağlamında Türk Lirası devalüe edilirken, sıkı para ve maliye politikalarıyla enflasyon, dış ticaret açıkları ve bütçe açıkları kontrol altına alınmaya çalışıldı. Dış borçların, işsizlik ve enflasyon oranlarının yüksek olması ülkede siyasi istikrarı bozmaktaydı. Yaşanan siyasi ve ekonomik krizin ağırlaşmasından dolayı Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu liberal dönem bir askeri müdahaleyle kapandı. Liberal dönemde yaşanan ağır ekonomik ve siyasi sorunlara rağmen 1955 yılında Türkiye düşük gelirli ülkeler gurubundan orta gelirli ülkelerin alt gurubuna girebilmeyi başarabilmişti (Kepenek, 2019: 122-124).

1950 ile 1960 arasındaki liberal dönemde plansız kalkınmanın ülke açısından birçok önemli ekonomik ve siyasi riskler taşıdığı görülmüştü. Askeri müdahalenin ardından Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş, yeni bir anayasa yapılmış ve planlı döneme geçiş yapılmıştı. 1961 Anayasasında ilk defa Türkiye'nin sosyal bir devlet olduğu ifade ediliyordu. Sosyal devlet ilkesini esas olarak kabul eden karma ekonomi modeliyle sanayileşmenin daha hızlı ve dengeli olacağı düşünülüyordu. 1960'ların başlarından 1980 yılına kadar olan Planlı Dönemde ithal ikameci sanayileşme stratejisine dayalı olan makro ölçekli Kalkınma Planları yapıldı. Keynesyen paradigmayla donatılmış olan DPT'nin olağanüstü çabaları sayesinde 1960'lı yıllar Türkiye ekonomisinin altın yılları oldu. Ancak, ithal ikameci makro kalkınma planlarının yapıldığı yıllarda ekonominin dışa bağımlılığı beklenen kadar azaltılamamıştı. İç finansman kaynaklarının yeterli olmamasından dolayı kalkınma planlarında belirlenen hedefler kadar da sanayileşme gerçekleşmemişti. Dış finansman kaynaklarına bolca başvurulduğu yıllarda ise ekonomide dış borç krizleri yaşanmaktaydı.

Planlı dönemde (1963-1980) sanayinin teşvik edilmesi için yoğun bir şekilde uygulanan korumacı dış ticaret politikaları, sübvans edilmiş krediler, Kamu İktisadi Teşebbüs (KİT) ürünlerine tavan fiyatlar uygulanması gibi iktisat politikaları güçlü çıkar guruplarının türemesine, rantlardan kazanılan gelirlerin artmasına ve devletin gücünün zayıflamasına yol açmıştı. Ayrıca, ithal ikameci sanayileşme politikaları yerli üreticilerin sürekli olarak yüksek gümrük vergileriyle korunmasına ve kıt olan kaynakların verimli olmayan alanlara dağıtımına yol açmıştı. Yurtdışından gelecek rekabete karşı sürekli olarak korunan iç piyasada yerli üreticiler en verimli teknolojiyi seçmemektedirler. Özel sektör tarafından gelişmiş ülkelerden demode olan üretim teknolojileri satın alınmış ve montaja dayalı bir üretim yapısı oluşturulmuştu. Yurt dışından satın alınan demode üretim teknolojisiyle ve çok yüksek maliyetlerle iç piyasa için tüketim malları üretilmekteydi. Ayrıca, yurt dışından satın alınan ara mallar ve sermaye malları için de dışa bağımlılık oluşmuştu. Üretimde kullanılan girdilerin büyük bir kısmının ithal edilmesi ve ihracat gelirlerinde ise ciddi bir artış olmaması ödemeler dengesi açıklarına yol açmaktaydı.

1950'lerden itibaren özel girişimciler daha çok montaja dayalı demode bir teknolojiyle dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretiminde uzmanlaşmışlardı. İlkel teknolojiye sahip olan küçük ölçekli işletmeler yüksek maliyetlerinden dolayı ihracat yapamamakta, yalnızca iç piyasaya satış yapmaktaydılar. Devlet ise Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ile sermaye yoğun olan ara malı ve yatırım malı üretiminde uzmanlaşmıştı. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) olarak bilinen büyük ölçekli sermaye yoğun fabrikalar siyasetçilerin popülist politikaları sonucunda çok büyük zararlar etmekteydi. Dışarıya kapalı olan modelde devlet piyasalara yaptığı sert müdahalelerle faiz oranını, döviz kurlarını, ücretleri, temel mal ve hizmet fiyatlarını kontrol etmeye çalışmaktaydı. 1970'lerin sonlarında iç ve dış koşulların etkisiyle Türkiye'de ağır bir siyasi ve ekonomik kriz yaşanmaktaydı. İthal ikameci sanayileşme politikaları üretim yapısının sanayi malları lehine değişmesine yol açmış, ancak ihracatın yapısını sanayi malları lehine çok değiştirememişti.

Ülkenin yeteri kadar ihracat geliri olmamasından dolayı oluşan dış açıkların yol açtığı kronik döviz krizleri ülkenin kalkınmasını yavaşlatıyordu. 1970'lerin sonlarındaki ekonomik kriz 1950'lerin sonlarındaki ekonomik krizden üç-dört kat daha ağırdı. Bu ağır krizden çıkış için bürokratik ve siyasi elitler tarafından, özel sektör öncülüğünde bir kalkınma vizyonuna geçiş kararı olan "24 Ocak 1980 Piyasa Ekonomisine Geçiş Kararları" alındı. 24 Ocak Kararları açık ekonomiler için oluşturulmuş küresel politika paradigması olan Monetarizme dayanmaktaydı. Bu ekonomik liberalizasyon kararları piyasa ekonomisine geçiş kararları veya ihracata dayalı sanayileşme olarak da bilinmekteydi. 24 Ocak ekonomik liberalizasyon kararlarıyla yurtiçi ve yurtdışı ticaret serbestleştirildi. Böylece, içe dönük kapalı ekonomi modeli Adam Smith'in görüşleri bağlamında revize edilmeye başlandı. 24 Ocak 1980 Kararlarının mimarı muhafazakâr siyasi ve bürokratik elitlerden gelen Turgut Özal'dı. Turgut Özal serbest piyasa ekonomisine güvenen, özel girişim yanlısı olan başarılı bir bürokrattı.

24 Ocak Kararları dünyada çok moda olan Monetarist ve Neoliberal politikaları kapsıyordu. Neoliberalizm kapitalizmin en güçlü argümanlarından oluşan Neoklasik iktisat teorisine dayanıyordu. 1970'lerin sonlarından itibaren sosyal olaylara bile uygulanan Neoklasik iktisat teorisi bir tekel konumuna ulaşmıştı. Rasyonel seçim teorisini dine uyarlayan ana akım Neoklasik iktisatçılar, bireylerin dini alana ilişkin tercihte bulunurken kullandıkları muhakeme tarzı ile ev, araba, giysi satın alırken yaptıkları muhakeme tarzı arasında bir fark olmadığını savunmaktaydılar. Bu bağlamda, Özal Amerikan ekonomi düşüncesini ve girişimcilik kültürünü çok yakından tanıyan, İslam kültürünü modernleştirmek ve dinamizm getirmek isteyen bir kişiydi. Çünkü, 1970'lerin sonlarından itibaren içe dönük karma ekonomi modelleri ömrünü tamamlamış, dünya ekonomisinde açık ekonomi modelleri benimseniyordu. Neoliberalizm bir küresel politika paradigmasına dönüşerek küreselleşme sürecini hızlandırmıştı. Dışa açılan ve küreselleşmeyi akıllıca

yönetebilen ülkelerin hızla zengin olabildiği görülmekteydi. Dışa açık olup hızlı büyüyen bu ülkelere Yükselen Piyasalar da denilmeye başlanmıştı.

Dışa açıldığı 1980 yılında Türkiye hala orta gelirli ülkelerin alt gurubunda bulunan bir ülkeydi. Türkiye ekonomik ve siyasi krizlerin ardından 2005 yılında orta gelirli ülkelerin üst gurubuna girebilmişti. Özal, kaynak kullanımında verimli olmayan kamunun öncülüğünde değil, verimli olan özel sektör öncülüğünde bir kalkınma stratejisinin daha rasyonel olacağını düşünüyordu. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren uygulanan karma ekonomi modeli, 1980'lerin başlarından itibaren revize edildi. Ulusal bir ekonomiden uluslararası bir ekonomiye tam olarak geçiş yapıyordu. 24 Ocak Kararlarının özünde bulunan Monetarizmin ve Neoklasik iktisadın bakış açısına göre kamunun gelişigüzel olarak ekonomiye müdahale ettiği, kaynakları yeteri kadar etkin kullanmadığı, serbest piyasaların ise kaynakları daha rasyonel ve verimli kullandığı kabul ediliyordu. Bu yüzden, kuruluş yıllarından beri uygulanan kamucu perspektif ekonomik liberalizasyon politikalarıyla terk edildi. Özel girişim öncülüğünde Türkiye ekonomisi daha rekabetçi ve verimli bir ekonomik yapıya geçmeye çalışıyordu. Neoliberalizmin merkezinde yer alan kamu kesiminin küçültülmesi ve ekonomik liberalizasyon kararları doğrultusunda önemli kurumsal düzenlemeler Turgut Özal'ın kılavuzluğunda hayata geçirildi(Kepenek,2011:55).

Turgut Özal dışa açılma sürecinde Türkiye'nin küresel ekonomiye entegrasyonunu sağlayan birçok ekonomik liberalleşme reformunun hayata geçirilmesini sağladı. Özal'ın savunduğu Neoklasik iktisat teorisine dayalı ekonomi politikası mantığına göre ekonomiye ilişkin tüm karar süreçlerinde fiyatlar tek yol gösterici olarak kabul edilecektir. Tüm piyasalarda (mal ve hizmet, emek, sermaye, döviz piyasası gibi) fiyatlar piyasa güçleri olan arz ve talep tarafından belirlenecektir. Piyasada bir dengesizlik olduğunda ise piyasanın kendiliğinden dengeye gelmesi beklenecektir. Piyasaların özgürce işlemesi ve denge fiyatlarının, bir başka deyişle "doğru fiyatlar"ın belirlenmesi sonucunda ekonomideki işsizlik, enflasyon, bütçe açıkları, dış açıklar, sosyal adalet gibi tüm sorunların kendiliğinden çözüleceği kabul ediliyordu. Adam Smith trafik ışıkları gibi piyasalarda koordinasyonu sağlayan fiyat sistemini görünmez el metaforuyla anlatmıştı. Turgut Özal ve dünyanın en iyi üniversitelerinde doktora yapmış olan ekonomi kurmayları tarafından, görünmez elin devlet müdahalesinden daha üstün olduğu ileri sürülmekteydi(Kepenek, 2019: 205-207).

Türkiye ekonomisinin dışa açıldığı 1980-90'lı yıllar makroekonomik istikrar bakımında oldukça kötü bir dönem oldu. Dönemin başlarında 24 Ocak Kararlarında öncelikli olarak belirtilen kamu kesiminin küçültülmesi hedefi için devletin sahip olduğu zarar eden Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) özelleştirilmeye başlandı. Özelleştirmelerin yapılaş usulleri hakkında kamuoyu tarafından birçok eleştiriler yapıldı. Çünkü, özelleştirmeler halka veya çalışanlara satış yerine blok satış olarak

yapılmaktaydı. Tüpraş, Türk-Telekom, Teletaş gibi güvenliğimiz açısından stratejik öneme sahip KİT'lerin yatırımlarla yenilenmeleri yerine, blok satışlarla özelleştirildikleri görülmekteydi. Ayrıca, ekonomide liberalizasyon kararları doğrultusunda mal ve hizmetlerin, sermayenin, işgücünün ve Türk Lirasının değeri serbest piyasalara bırakıldı. 1980 yılı Türk Merkez Bankacılığı bakımından bir dönüm noktası oldu. Enflasyon hedeflemesine geçen Merkez Bankasının temel amacı kalkınmanın finansmanı değil, fiyat istikrarı oldu. Türk lirasının değeri piyasalara bırakılarak esnek döviz kuru sistemine geçildi. Bu tarihten itibaren Türk Lirası daha sağlam para birimi olan Amerikan Doları karşısında sürekli değer kaybetmeye başladı.

1980'lerin başlarından itibaren sermayenin fiyatı olan faiz oranları da devlet müdahalesi olmadan serbest piyasalarda belirlenmeye başlandı. Ancak, faiz oranları piyasa koşulları tarafından belirlenmeye başlanınca, sermayenin kıt olmasından dolayı faiz oranları yükselmeye başladı. 1980'den önce devlet müdahalesiyle negatif olarak belirlenen reel faiz oranı, serbest piyasa koşullarında pozitif dönüşerek oldukça yüksek değerlere ulaşmıştı. Mevduat bankaları arasındaki sert rekabet faiz oranlarının daha da yükselmesine yol açmaktaydı. 2001 yılından önce denetleme/düzenleme yapacak bir kurumun bulunmadığı bankacılık sistemimizde, büyük çoğunluğu küçük bankalardan olmak üzere 80-90 civarında banka bulunmaktaydı. Yüksek faizlerin bulunduğu ortamda tasarruflar artarken yatırımlar ise olumsuz etkilenmekteydi. Yüksek faizler üretimi ve yatırımı olumsuz etkiliyordu. Banka kredilerinin büyük bir kısmı şirketlere üretim ve yatırım kredisi olarak değil, tüketicilere tüketici kredisi olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca, yüksek faizler borçların çevrilebilmesini zorlaştırmaktaydı. Kamu bütçesinin yaklaşık olarak % 80-90'ı kadarı faiz ödemelerine harcanıyordu. 1980-90'lı yıllar boyunca kamu kesimi borçlanma gereği % 10-15 seviyelerinde oldukça yüksek bir oranda seyretti.

Emekli maaşları, sosyal yardımlar, eğitim ve sağlık harcamaları, yatırım harcamaları oldukça kısıtlı olan bütçe imkânlarından karşılanıyordu. İkiz açıklar olarak bilinen dış açıklar ve bütçe açıkları makroekonomik istikrarı bozmaktaydı. İşgücünün fiyatı olan ücretler de piyasa koşullarına bırakılmıştı. Türkiye'de nitelikli olmayan işgücünün bol olmasından dolayı reel ücretler de düşmeye başlamıştı. İhracatın artması için sanayicilere önemli teşvikler veriliyordu. Ancak, ihracat geliri teşviklerden ziyade döviz kurunun yükselmesine bağlıydı. Döviz kurunun yükselmesi ise enflasyonu (ve faiz oranını) besliyordu. Ülke günümüze kadar sürecektir devalüasyon-enflasyon sarmalına girdi. Dışa açılma sürecinde ortaya çıkan makroekonomik istikrarsızlığın azaltılması için 1980-90'lı yıllarda önemli kurumsal düzenlemeler de hayata geçirildi. Bu bağlamda, 1986 yılında İstanbul'da bir sermaye piyasası kuruldu yani, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) açıldı. Aynı yıl Merkez Bankası bünyesinde bankaların rahat borçlanabilmesi için bankalar

arası bir piyasa kuruldu. Ayrıca, Merkez Bankasının para politikasının en önemli araçlarından olan Açık Piyasa İşlemlerine başlandı.

1989 yılında ise Dış Finansal Serbestlik olarak bilinen reform yapıldı ve Türk Lirası konvertibil oldu. Bu reformla Türkiye'nin ödemeler dengesinin bir parçası olan sermaye hesabı yabancı sermaye akımlarına açıldı. Böylece, Türkiye'ye sıcak para olarak bilinen kısa vadeli portföy sermaye girişleri başladı. 1989 yılından sonra dış açıklarımızın kısa vadeli sermaye girişleriyle finanse edilmesi mümkün hale gelirken, bir yandan da ekonomide dolarizasyon başladı. Ekonomide gerçekleşen dolarizasyonla birlikte Merkez Bankası bilanço büyüklüğünün yaklaşık olarak yarısı kadarı döviz cinsinden olan varlıklardan oluşmaya başladı. Bu durum Merkez Bankasının para politikasını uygulamasını zorlaştırmaktaydı. Makroekonomik istikrarın güçlenmesi ve piyasa ekonomisinin sağlıklı olarak işleyebilmesi için ihtiyaç duyulan kurumsal düzenlemelere 1990-2000'li yıllarda da devam edildi. Serbest piyasa ekonomisinde kurumsal açıdan büyük önem taşıyan, piyasalarda rekabetin düzenlenmesi, tekelleşmenin ve haksız rekabetin önlenmesi gibi işlevleri olan Rekabet Kurumu 1997 yılında kuruldu.

Türk Bankacılık sisteminin denetlenmesini ve düzenlenmesini sağlayan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ise 2001 yılında gerçekleşen finans krizinden sonra kuruldu. Bazı özel bankalarda yapılan büyük yolsuzlukların yol açtığı finans krizinden çıkış için 2001 yılında IMF ile anlaşma yapılarak kredi alındı. Dünya Bankasında yıllarca çalışmış olan Kemal Derviş'in yönetiminde bir IMF istikrar programı olan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" hazırlandı. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunun (BDDK) çalışmalarıyla bankacılık sistemimiz yeniden yapılandırıldı, rehabilite edildi ve daha sağlıklı hale getirildi. 2001 finans krizine yol açan, yolsuzlukların yapıldığı bankalar rehabilite edilip sağlıklı hale getirildikten sonra yabancı sermayeye satıldı. Bu arada, 2000'lerin başlarından itibaren Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan Orta Vadeli Programlarla (OVP) ekonomide belirsizlik ve kriz olma ihtimali azaltılmıştır. Üç yıl vadeli olarak hazırlanan Orta Vadeli Programlarla (OVP) yerli ve yabancı yatırımcıların Türkiye ekonomisine duydukları güven duygusu artmaktadır. Türkiye Kemal Derviş'in Neoliberal ekonomi programını uygulayarak küresel ekonomiye entegre olmayı ve G20'nin önemli bir üyesi olmayı da başarmıştır.

Kıt olan ülke kaynakları farklı kullanım alanlarına optimal bir şekilde dağıtıldığında milli hasıla maksimum olmaktadır. Kıt olan kaynakların milli hasılayı maksimize edecek şekilde farklı kullanım alanlarına dağılımına optimal kaynak dağılımı denilmektedir. Yani, kaynakların optimal dağılımı milli hasılayı maksimize eden kaynak dağılımı olmaktadır. Ana akım olan Neoklasik iktisat teorisine göre rekabetçi piyasalarda optimal kaynak dağılımı sağlandığı için maksimum milli hasılaya ulaşılabilir. Çünkü, rekabetçi olan piyasalar kaynakların en yüksek

verimli olan alanlarda kullanılmasını garantilemektedir. Kalkınma politikalarının merkezinde kıt olan ülke kaynaklarının farklı kullanım alanlarına optimal bir şekilde dağıtımı ve böylece maksimum milli hasılaya ulaşılması bulunmaktadır. Kıt olan kaynakların farklı kullanım alanlarına dağıtımı devlet eliyle yapıldığı gibi aynı zamanda bu süreçte serbest piyasa mekanizmasının da kullanıldığı görülmektedir. Ana akım Neoklasik iktisat teorisine göre devlet eliyle yapılan dağıtım kaynak israfına ve verimsizliğe yol açarken, rekabetçi olan piyasalar kaynakların en yüksek verimli olan alanlarda kullanılmasını garantilemektedir.

İlerleme düşüncesini benimseyen ana akım iktisatçılar piyasaları merkeze alan Neoklasik iktisat teorisini marjinal verimlilik argümanı üzerine kurmuşlardır. Rekabetçi piyasalarda kaynakların optimal dağılımını sağlayan ilkeye “marjinal verimlilik eşitliği” ilkesi denilmektedir. Bir ülkedeki tüm sektörlerde marjinal verimlilik değerleri eşitlenince optimal kaynak dağılımına ve en yüksek milli hasılaya ulaşılmaktadır. Ana akım iktisatçılar tarafından benimsenen ortak görüşe göre iyilik ve kötülük verimlilik (kârlılık) bağlamında değerlendirilmektedir. Neoklasik iktisatçılara göre sosyal ilişkiler ve piyasalarda sosyal yoğunluğun artması rekabetçi piyasaların işleyişini bozan sürtünme etkisine benzemektedir. Ana akım iktisatçılara göre ideal olan durum piyasalarda sosyal gömülülüğün düşük olmasıdır. Modernleşme ve sekülerleşmeyle birlikte piyasalarda sosyal olarak gömülülük azalmaktadır. İktisat sosyolojisi yaklaşımına göre piyasalar sosyal olarak gömülüdür. Ekonomik performans sosyal ilişkilerden ve din, kültür, sosyal ahlak gibi sosyal unsurlardan etkilenmektedir. İnsanlar arasındaki yatay sosyal ilişki ağları ve sosyal sermaye piyasalarda güven ve yardımlaşma ortamı oluşturarak ekonomik performansın artmasına yol açabilmektedir.

Ana akım Neoklasik iktisat teorisine göre yatırımların, sermaye birikiminin ve ekonomik büyümenin sürdürülmesi şirketlerin kazandığı kârlara bağlıdır. Sermaye sınıflarının kazançlarının vergilendirilmesi yatırımları azaltmaktadır. Bu durum da sermaye birikimini ve ülkenin ekonomik büyüme hızını düşürmektedir. Ülkenin ekonomik büyüme hızı şirketlerin kazançlarına ve yapacakları yatırım miktarına bağlıdır. Bu ikilemi çözmek için ana akım Neoklasik iktisat teorisini uygulayan Türkiye vergi gelirlerini doğrudan vergiler olarak değil, dolaylı vergiler olarak toplamaktadır. Yani, 24 Ocak 1980 Kararlarından sonra devlet sermaye sınıflarını aşırı olarak vergilendirmekten kaçınmaya başlamıştır. Vergi yükü ağır olmayan şirketlerin daha çok yatırım yapacağı düşünülmektedir. Bu durum ülkenin ekonomik büyüme hızını ve istihdam düzeyini arttırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin en önemli sorunlarından birisi de yatırımlar için gerekli olan finansman kaynaklarına yeteri kadar sahip olmamasıdır. Türkiye’de büyüme hamlesinin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi için iç ve dış finansman zorluklarının aşılması gerekmektedir.

İç finansman kaynakları gönüllü tasarruflar ve zorunlu tasarruflar (vergiler) olarak sınıflandırılmaktadır. Sürdürülebilir bir büyüme için gerekli olan yatırımların finansmanı büyük oranda iç kaynaklar ile yapılmaktadır. Ancak, iç finansman kaynaklarımız yeterli olmadığı için dış finansman kaynaklarına da başvurmak zorunda kalınmaktadır. Dış finansman kaynakları iç finansman kaynakları gibi sermaye birikiminin önemli bir kaynağıdır. Dış kaynaklar yabancı sermaye, dış borçlar/dış krediler ve hibeler/yardımlar olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır. Nitelikli bir dış finansman türü olan Doğrudan Yabancı Sermayenin teknolojik gelişme, sermaye birikimi, istihdam oluşturma, iç piyasa koşullarının iyileştirilmesi gibi faydaları bulunmaktadır. Ancak, sıcak para olarak bilinen, kısa vadeli ve spekülâtif olan yabancı sermaye ise nitelikli olan bir dış finansman türü değildir. Kısa vadeli ve spekülâtif olan bu tür sermaye hareketleri gelişmekte olan ülkelerde birçok finans krizine yol açmıştır.

Genellikle insanlar arasında sendikacılık ve toplu sözleşme düzeniyle ilgili oldukça olumsuz önyargılar bulunmaktadır. Bu olumsuz önyargılara göre çalışanların sendikaları, yüksek ücret artışlarına yol açmakta, şirketlerin kârlarının azalmasına ve sermaye birikiminin yavaşlamasına neden olmaktadır. Yaygın olarak benimsenen başka bir görüşe göre sendikalar, çalışma saatlerinin azaltılmasını ve çalışanlara çeşitli sosyal yardımlar yapılmasını sağlayarak şirketlerin maliyetlerinin yükselmesine yol açmaktadır. Ancak, toplu sözleşme düzeninin ücret yükselişlerine yol açacağına, böylece yatırıma gidecek olan fonların tüketime yönelerek sanayileşmeyi ve ekonomik büyüme hızını düşüreceğine dair görüşleri doğrulayacak ampirik kanıtlara rastlanmamıştır. Yani, şirketlerin kâr geliri yatırıma, çalışanların ücret geliri tüketime gider anlayışı oldukça yanlış olan bir anlayıştır. Bu görüşlerin kısmen doğru olan yönleri bulunmasına rağmen toplumun daha dengeli sosyal gelişmesi bakımından sendikaların ve toplu sözleşme düzeninin önemli katkıları bulunmaktadır.

Toplu sözleşme sendikacılığın vazgeçilmez olan bir aracıdır. Gelişmiş ülkelerde sendikacılığın gelişimi sanayileşme ile birlikte olmuş, sendikacılık ve toplu sözleşme düzeni bu ülkelerin kalkınma süreçlerinde olumsuz rol oynamamıştır. Hatta, sendikalar aracılığıyla işverenler ile çalışanlar arasında bir konsensusa ulaşılmakta, bu konsensus gelişmiş ülkelerde istikrara ve sosyal adalete yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerin kalkınma tecrübesi incelendiğinde sendikaların kalkınmayı hızlandırıcı etkileri olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde toplu sözleşme düzeninin yol açtığı ücret artışları iş gücü verimliliğini arttırarak piyasanın genişlemesine de yol açmaktadır. Çünkü, piyasanın büyüklüğü arz yönünde verimlilik artışına bağlıdır. Ancak, 1980'lerden itibaren Neoklasik İktisat Teorisine yaslanan Neoliberalizmin küresel bir politika paradigmasına dönüşmesiyle, sendikaların ve çalışanların haklarının ikinci plana itildiği, sermaye sınıfının ise

oldukça güçlendiği görülmektedir. Bu durum ülkemizde çalışanların milli gelirden daha küçük bir pay almasına ve sosyal sınıflar arasında eşitsizliğe yol açmaktadır.

İktisadi kalkınma literatüründe yatırımlar ve sermaye birikimi çoğu iktisatçı tarafından kalkınmanın temel koşulu olarak kabul edilmektedir. Birçok iktisatçı tarafından yatırımlar ve sermaye birikimi diğer tüm sorunları çözebilecek kalkınmanın can damarı olan faktörler olarak görülmektedir. Yatırımlar ve sermaye birikimini, iktisadi kalkınmada her sorunu çözebilen bir unsur olarak görmek aslında olayı çok basite indirgemektedir. Çünkü, sermaye eksikliğinin yanında, teknoloji düzeyi, girişimcilik, kaynakların dağılım mekanizması ve insan faktörünün yanı sıra sosyal, siyasal, kültürel ve coğrafi özellikler gibi birçok unsurun iktisadi kalkınma üzerinde önemli etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden, kalkınma literatüründe kalkınmanın koşullarını açıklayan birçok değişik görüş ve kuram bulunmaktadır. Bazı kalkınma iktisatçıları kalkınmayı coğrafya ve iklim gibi doğal koşullarla açıklarken, bazıları kültürel, sosyo-psikolojik ve ırksal özellikleri kullanarak kalkınmayı açıklamaya çalışmışlardır. Kalkınmanın çok boyutlu olduğu ve yalnızca ekonomik boyuttan oluşmadığı, bu boyutun yanında sosyal, psikolojik, ahlâki ve kültürel özellikleri içeren sosyo-kültürel boyutun da bulunduğu unutulmamalıdır.

Weberyen Din Sosyolojisi Penceresinden Türk Toplumunun Sosyo-Kültürel Olarak Dönüşümü

1517 yılında Martin Luther tarafından yapılan dinde reform hareketinden sonra Avrupa ikiye bölünmüş, Katolik ve Protestanlar arasında uzun bir savaşa sahne olmuştu. Avrupa'da uzun yıllar boyunca süren dini ve siyasi anlaşmazlıklar Westfalya Barış (1648) anlaşması ile sonlandırıldı. Bu yıllarda Descartes ve Newton'un devrimsel görüşleri Avrupalılara geleceğin yolunda yeni bir umut kapısı olmuştu. Onların düşünceleri Batı felsefesi, bilimi ve siyasetine hakim oldu. Newtoncu paradigmanın fizikteki başarısı diğer bilimleri de kendi alanlarında aynısını yapmaya teşvik etti. Böylece, 18. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan modern ulus devletler Newtoncu dünya görüşü üzerine modellenmeye başladılar. Aydınlanma düşüncesi ikliminde Sanayi Devrimi (1776) ve Fransız Devrimi (1789) Avrupa'da büyük bir değişime yol açtı. Yükselen Protestan burjuvalar tarafından yapılan bu devrimler Avrupa'da ekonomi ve toplumun rasyonelleşmesine yol açmıştı. Monarşik yönetimlerle birlikte feodalizm yıkılmıştı. Kapitalizm feodalizmden daha verimli ve rasyonel olan bir ekonomik sistemdi. Avrupa'da tarıma dayalı feodal toplumdaki sanayi üretimine dayanan kapitalist topluma doğru değişme, özellikle buhar gücü ve fabrika sistemi gibi yeni üretim tekniklerinin gelişmesi sayesinde ortaya çıkmıştı.

Liberal kapitalizmin inşa sürecinde, yükselen burjuvazi ile gerileyen feodal aristokrasi arasındaki çatışma dini inançlar alanına da yansımıştı. Feodal dünyada egemen olan Katolik Hristiyanlık insanların kendi konumlarını kabullenmesini ve

onunla mutlu olmasını vurgularken, monarkın ve aristokrasinin çıkarlarını desteklemiştir. Feodal aristokrasi ideolojisi, gelenek fikrine büyük önem verirken toplumsal mahiyette olan bir dindarlık sergilemekteydi. Buna karşın, insanların Tanrı ile kişisel ilişkiye sahip olabileceğini vurgulayan, daha bireysel yapıda dindarlık sergileyen Protestanlık, yükselen burjuvazinin bireysellik ideolojisiyle donanmıştı. Yükselen burjuvazi için özgürlük gelenekten daha önemliydi. Yükselen burjuvazi ile feodal aristokrasi arasındaki çatışma dini inançlar alanında da gerçekleşmekteydi. Bu çatışmada aristokrasi güç kaybederken geleneği temsil eden Katolik Hristiyanlık gerilemiş, özgürlüğü savunan burjuvaziyle birlikte Protestanlık yükselişe geçmişti. Ayrıca, bilimsel açıklamaları ile Katolik Hristiyanlığın çeşitli yönlerine saldıran bilim adamlarının statü olarak yükseldiği, din adamlarının ve dini açıklamaların ise itibar kaybettiği görülmekteydi(Thompson,2004:54).

Osmanlı Devleti Batının meydan okumasına karşı iki önemli yapı geliştirmişti. Bu yapılardan birincisi imparatorluk yapısı, ikincisi ise imparatorluk yapısına meşruiyet kazandıran İslam diniydi. Ancak, modernleşme süreci mevcut iki yapının modern/batılı yapılar karşısında giderek işlevsizleşmesine ve zamanla bu yapıların anlamlarının tartışılır duruma gelmesine yol açmıştı. Bunun nedeni ise, Türk toplumu için modernleşmenin kaçınılmazlığıydı. Türk toplumunun Batılaşma çabası parçalanmak üzere olan bir ülkenin kurtuluş çarpınmaları halinde başlamış ve süregelmekteydi. Düşmanın en çok göze çarpan özelliklerini kazanmaktan başka bir çare kalmamıştı. Amaç Batılı modern yapılara göre toplumsal yapımızı ve meşruiyet kaynağını değiştirmek ve dönüştürmekti. Yıkılmakta olan imparatorluk yapısının yerine, modern formda bir ulus-devlet yapısı ikame etmek, meşruiyet kaynağını ise dini temelden laik/seküler bir temele dayandırmaktı. Bu bağlamda, imparatorluk yapısı modern-ulus devlete evrilirken, iktisadi düzen tarıma dayalı geçim ekonomisinden, kitlesel ve bol üretime dayalı sanayi ve piyasa ekonomisine geçmekteydi (Çapcıoğlu ve Akyüz, 2012: 190-191).

Piyasa ekonomisi, özel girişimcilik, liberalizm, ekonomik ve siyasi özgürlükler, modern iktisat düşüncesi ve özel mülkiyet gibi sanayi kapitalizminin unsurları Osmanlı toplumuna Tanzimat Reformuyla girmiştir. Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say ve John Stuart Mill gibi liberal olan Klasik iktisatçıların kitapları tercüme edilerek literatüre kazandırılmıştır. Klasik iktisatçılar ekonomiyi toplumsal hayatın merkezine yerleştirerek, tüm toplumsal ilişkileri etkileyip belirleyen temel faktörün ekonomi olduğunu savunmaktaydılar. Liberalizmin ve özgürlük, seküler hukuk, özel girişimcilik, özel mülkiyet ve bireysellik gibi unsurlarının ekonomik gelişmenin motoru olduğunu ileri sürüyorlardı. Ayrıca, öncü Klasik iktisatçıların din ile olan ilişkileri, dinin iktisadi kalkınmadaki rolünün ne olduğu konusunun incelenmesiyle başlamıştı. Bu bağlamda, Osmanlı aydınları toplumun kendi zenginliğini, refahını elde etmesi için uzun vadede nasıl ve hangi bilimsel teori ile dönüşeceği sorunu üzerinde durmaktaydılar. Başka bir deyişle sanayileşme ve

ekonomik kalkınmanın önünü açacak, aşağıdan radikal bir toplumsal dönüşüme yol açacak faktörleri saptamaya çalışmaktaydılar (Kılınçoğlu, 2023: 202; Tekin, 2016:16-18).

Çoğu Osmanlı aydınına göre bu sorunun tek bir yanıtı vardı, kapitalist toplumsal uyanışı ateşleyecek, Weberyen bağlamda kapitalist ruhun yaratılmasıydı. Liberal olan Osmanlı aydınları Klasik iktisatçıların ortaya attığı homo-economicus karakterinden farklı olarak Homo-Ottomanicus karakteri üzerinde durmaktaydılar. Homo-Ottomanicus insanı çalışkan, tutumlu, rasyonel, bilimsel olmanın yanı sıra güvenilir ve diğergam olmalıydı. Zenginliğin kaynağı üretim ve mübadele olduğuna göre modern Osmanlı vatandaşı Batıda olduğu gibi çok çalışkan, eğitilmiş, bilimsel ve rasyonel olmalıydı. Osmanlılar iktisadi kalkınma için gerekli olan ruha sahip olsalar bile bu ruh ham bir biçimde durmaktaydı. Yapılması gereken şey yeni toplumun inşası için bu ruhun eğitimle işlenip, bilimsel zihniyet aşıl原因arak harekete geçirilmesiydi. Reformcu Osmanlı aydınları Tanzimat Döneminin tüketim odaklı, aylak sınıfının yerini çalışkan, üretken, rasyonel, bilimsel, girişimci ve yurtsever zihniyete sahip milli bir burjuvazinin alması gerektiğini savunmaktaydılar(Kılınçoğlu, 2023:207).

1839 yılında gerçekleştirilen Tanzimat Reformu'ndan sonra Osmanlı Devleti İngiltere merkezli Klasik iktisat düşüncesinin etkisinde kaldı. Klasik İktisat düşüncesinin kurucusu bir Protestan İngiliz olan Adam Smith idi. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" (1776) adlı eseri iktisat biliminin ve kapitalizmin doğduğunu ilan etmekteydi. "Ulusların Zenginliği" Batı medeniyetinin kraliyet tacı gibi görülüyordu. Bu eser Protestan değerleri olan işi, çalışmayı ve üretimi yücelterek ekonominin toplumun merkez kurumu haline gelmesine büyük katkı yaptı. Smith'in eseri Anglo-Sakson dünyada filizlenip gelişerek dini hoşgörü, siyasi liberalizm ve kapitalizmin sentezine temel oluşturdu. Ayrıca, bu eserde dini konular da ele alınıyordu. Smith'in temel tezi dini alanda da serbest piyasa yaklaşımının daha uygun olduğuydu. Devletin devreye girerek bir din lehine tekel yaratmasının yanlış olacağını iddia ediyordu. Dini çoğulculuğu savunan Smith diğer alanlarda olduğu gibi dini alanda da serbest rekabetin daha iyi dini hizmetlere yol açacağını ve dindarlığı olumlu yönde etkileyeceğini ileri sürüyordu. Ayrıca, rasyonel ve ılımlı olan bir dinin ekonomik gelişmeye yol açtığını savunuyordu. Eser erken dönem din sosyolojisi ile ilgili en önemli ve iddialı çalışma olarak kabul ediliyordu.

Din sosyolojisi açısından Max Weber'in "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu" (1904) adlı eseri çok önemli ve ses getiren bir çalışma olarak görülmüştür. Max Weber bu eseriyle sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Weber'e göre Protestantlık ile kapitalizmin eş-zamanlı olarak gelişmesi tarihi olarak tesadüfi bir olay değildir. Ona göre kapitalizmin rasyonel olan ruhu, Protestantlığın ruhudur. Kapitalizm Protestantlığın normlarından ve pratik ahlâk kurallarından oluşmaktadır. Modern kapitalizm doğmadan önce Protestantlık onun

altyapısını hazırlamış ve doğmasını sağlamıştır. Yani, kapitalizm, düşünce, tavır ve davranış kurallarının öğretisini Protestanlıktan almaktadır. Ona göre, kapitalizm zamanın ve kaynakların gelecek için en iyi şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Weber, Marx'ın aksine, dinin ekonomik şartların sonucu değil, bir nedeni olduğunu düşünmektedir. Yani, kapitalizmin Protestanlığa yol açmadığını, bilakis Protestanlığın kapitalizme yol açtığını düşünmüştür. Toplumda dine dayalı olarak bir takım ahlâki kurallar oluşturulmakta ve bu kurallar toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını etkilemektedir. Protestanların dini inançları ekonomik koşullarla birleşerek kapitalist bir sistemin gelişmesine yol açmıştır (Akdoğan, 2019:167-168).

Weber, "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı özel din sosyolojisi çalışmasında insanın yaşayış biçimi, ilişki ve davranışlarına yön veren dini fikirlerin başka bir ifade ile insanların nasıl davranması gerektiği konusunda getirilen düzenleyici kuralların etkisini adım adım ileri götürerek kapitalizmin derindeki köklerinin, sermayeye ve her türlü mal birikimine düşman olan zühd-asketik bir çevrede aranması gerekliliğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, Protestan kültürüne göre bireyin çalışması ve bu dünyayı imar etme gayreti Tanrıya hizmet olarak algılanmakta ve Tanrının rızasını kazanmanın en ideal yolu olarak görülmektedir. Protestan kültüründen dolayı din ve iktisat birbirini desteklemiş, her biri diğerinin gelişmesi için yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, modern kapitalizmin doğmasında oldukça rasyonel olan Protestanlık zihinsel bir arka plan oluşturmuş ve onu teşvik etmiştir. Böylece, modern kapitalizm iktisadi dünyanın rasyonel bir şekilde düzenlenmesi ve işletilmesi üzerine kurulmuştur. İslam dininde ise madde ile mana, dünya ile ahiret arasında bir denge kurulmakta ve bu dünyanın bir imtihan yeri olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda hem bu dünya hem de öbür dünya için çalışmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Dengeye dayalı olan bu düşünce, Müslümanlara hem bu dünyayı, hem de öbür dünyayı kazanma zihniyetini vermektedir(Akdoğan,2019:323-324).

Max Weber'in yaklaşımında din ekonomik faaliyetleri etkinleştirme, özellikle üretimi arttırma, tasarrufu değerlendirme, servet üretme ve üretimden elde edileni tekrar üretime döndürme sürecini düzenleyen bir kurumdur. Bu anlamda Weber, dini bağımsız bir değişken olarak değerlendirmektedir. Weber, Almanya'da en çok vergi verenlerin Protestan oluşunu gözlemleyerek din ile ekonomi arasında bahsedilen ilişkiyi teorileştirmiştir. Yani, Protestanlık kurtuluş öğretisi ile ekonomiyi ve zihniyet-ahlâk açısından bireyleri etkilemiş, böylece, Batıda kazanma ve harcama güdüsünün rasyonelleşmesini sağlamıştır. Weber, Protestanlığın çağdaş kapitalizmin ruhunu oluşturtmasındaki etkisini "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde ayrıntılı şekilde tartışmıştır. Weber'e göre rasyonellik ve verimlilik bağlamında liberal kapitalizm yalnızca Batıya özgü bir olgudur. Batıda ekonomi ve toplum daha çok rasyonel, ancak daha az dini ve ahlâki temeller

üzerinde inşa edilmekteydi. Ulus devletin yükselişiyle birlikte sosyal ve ekonomik teori hakkında söz söyleme yetkisi de din adamlarından alınarak burjuva sınıfına devredilmişti(Çapcıoğlu ve Akyüz, 2012: 581; Çapcıoğlu ve Solmaz, 2009:54-55).

Max Weber, liberal kapitalizmin yalnızca Batılı toplumlara özgü bir olgu olduğunu, bu yüzden Çin, Hint ve İslam uygarlıklarında kapitalizmin gelişemeyeceğini iddia etmiştir. Yani, öbür dünyacı olan bu dinlerin inanç ve pratikleri ekonomik koşullar olsa bile rasyonel kapitalizmin gelişmesini önlemiştir. 20. yüzyılın ortalarına kadar sosyal bilimciler tarafından modern kapitalizmin başka ülkelere ithaliyle birlikte benzer bir ekonomik gelişmenin gerçekleşmeyeceği düşünülmüştür. Ancak, sıkı çalışan, tükettiğinden fazlasını biriktiren, güçlü aile bağlarına sahip olan ve çocuklarının eğitime özen gösteren insanların yaşadığı bölgelerde Avrupa ve ABD’dekine benzer bir ekonomik gelişmenin olabileceğine dair işaretler fark edilmiştir. 1950’lerden sonra sadece Japonya’da değil, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Çin gibi ülkelerde görülen ekonomik başarılar sosyal bilimciler tarafından kültür faktörüyle açıklanmaya başlanmıştır. Çünkü, Protestanlıkta olduğu gibi ekonomik başarıyı sağlayan çalışkanlık, iş ahlâkı, dürüstlük, tasarrufa önem verilmesi, güçlü aile bağları, eğitime büyük önem verilmesi gibi değerler Asyalı ülkelerde de yaygın olarak görülmektedir. Yani, Asya kültürünün de Protestanlık gibi verimli ve rasyonel bir kültür olduğu sosyal bilimciler tarafından kabul edilmiştir.

Özetle belirtmek gerekirse, Weber’e göre rasyonel kapitalizm, hem normatif kuralları (ahlâki değerleri) hem de ekonomik koşulları gerektirmektedir. Diğer bir deyişle bir yerde rasyonel kapitalizmin gelişmesi için orada gerekli olan ahlâki değerler ve ekonomik koşullar birlikte mevcut olmalıdır. Her ikisinin de mevcut olması durumunda, rasyonel kapitalizmi ortaya çıkaracak toplumsal değişim gerçekleşmektedir. Protestan kültürü ve bilhassa seçilmişlik inancı, dünyada disiplinli ve çok aktif bir hayatın yaşanması için oldukça güçlü bir teşvik sağlamıştır. Protestanlara göre sıkı çalışma, tasarrufa önem verilmesi, alçak gönüllülük, tembellikten ve zaman israfından kaçınma gibi alışkanlıklar bireyin seçilmişliğine ve Cennete alınacağına dair işaretlerdir. Max Weber’in çok popüler olan özel din sosyolojisi çalışmasının dışında, genel din sosyolojisi bağlamında bir din sosyolojisi kitabı da bulunmaktadır. Bu kitapta en genel anlamda bir dinin doğuşu, gelişmesi ve diğer toplum alanlarıyla ilişkisi incelenmiştir. Bahse konu çalışmada, dine dair konular ele alınmış, İslam dini de dahil olmak üzere farklı dinlerden genel örnekler verilmiştir.

Weber’in bu çalışması, dinin kökenleri, büyü ve din, peygamberlik ve dinin toplumsal hayatla ilişkileri açısından genel din sosyolojisi bağlamında önemli bir çalışmadır. Weber’in dini, her şeyden önce bireysel ve toplumsal bir inanç unsuru olarak gördüğü söylenebilir. Eserinde bir dinin doğuşundan yayılışına kadar geçirdiği evreleri en genel anlamda ele almaktadır. Ayrıca, dinin doğduğu şekliyle

kalmadığını, insan ve toplumlara göre farklı şekil ve boyutlar aldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, Weber genel bir din sosyolojisinin sosyolojisini yaptığı söylenebilir. Özel din sosyolojisi bağlamında da Protestanlık üzerine yaptığı çalışmayla oldukça dikkat çekmektedir. Weber'in İslam dini ile ilgili görüşlerine bakıldığında, detaylı bir İslam din sosyolojisi yaptığı söylenemez. Protestanlık üzerine yaptığı çalışma türü gibi bir İslam sosyolojisi çalışmasından söz edilememektedir. Eğer İslam diniyle ilgili buna benzer bir çalışma yapsaydı, İslam hakkındaki tespit ve tahlilleri daha açık ve belirgin olabilirdi (Akdoğan,2019:171-172).

Weber'e göre dini veya kültürel faktörler ekonomik faktörler kadar önemli olmasa da kapitalizmin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı gibi aynı zamanda önleyebilmekteydi. Batıda ortaya çıkan liberal kapitalizmin yalnızca iktisadi bakış açısıyla incelenemeyeceğini, aynı zamanda kültürel bakış açısının gerekli olduğunu ileri sürmekteydi. Bu bağlamda, Weberyen iktisatçı olan Sabri F. Ülgener Osmanlı toplumundan Cumhuriyete miras kalan irrasyonel iktisadi zihniyeti açıklamak için önemli iktisat sosyolojisi ve din sosyolojisi çalışmaları yapmıştır. Ülgener, Osmanlı iktisat tarihinden ve kültüründen hareketle piyasa ekonomisi ile İslamiyet arasında sağlıklı köprüler kurmaya çalışmıştır. Müslüman toplumlarda piyasa ekonomisinin gelişmesini engelleyen tarihsel ve kültürel nedenleri başarıyla açıklamıştır. Sabri Ülgener Müslüman toplumlarda piyasa ekonomisinin gelişmesini engelleyen unsurlar arasında insanları dünyadan soğutan dini telkinler, yanlış kader anlayışı ve anti-kapitalist kültürel mantık, patrimonial devlet, gerileme döneminde ticaret kültürünün çöküşü ve geçimlik tarıma dayalı feodal bir ekonominin ortaya çıkışı, mülkiyet haklarını ve sermaye birikimini engelleyen dine dayalı hukuk gibi faktörler olduğunu ileri sürmüştür(Sayar, 1998: 19-21).

Ülgener'e göre gerilemeye yol açan en önemli faktör ise 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunun her haliyle daralması, içe kapanması, esnaflaşması ve Orta Çağa bir dönüş yaşamasıydı. İktisat sosyoloji ve din sosyolojisi çalışmalarıyla bir duayen olan Ülgener toplumun kültürel evriminin ve zihniyet dönüşümlerinin önemine değinerek liberalizme yakın bir yaklaşım benimsemiştir. Bir toplumun kültürel olarak liberalizme evrimi zaman alan ve büyük ölçüde kendiliğinden bir düzen içinde gerçekleşen bir tarza sahiptir. Bu kültürel evrim rasyonel ilişkilerin egemen olduğu liberal toplum modeline doğru gelişme izlemektedir. Ülgener durağan (statik) olan feodalizmden daha dinamik ve verimli olan kapitalizme kültürel olarak evrilen Batı toplumlarının tecrübesini bir rasyonelleşme süreci olarak değerlendirmiştir. Doğulu toplumların sanayileşememe sorununu ise rasyonelleşememe olarak işaret etmiştir. Rasyonelleşmeyi uzun bir kültürel evrim süreci sonucunda geleneksel olan "geçim için" iktisadi ahlâk anlayışından çıkarak rasyonel (modern) olan "kâr veya kişisel çıkar için" iktisadi ahlâk anlayışına geçiş olarak tanımlamıştır(Sayar, 1998:19-21).

Ülgener, Türk toplumunda kapitalizmin ortaya çıkmamasında en önemli unsur olarak insan faktörünü, yani irrasyonel olan kültürel unsurları ve zihniyet dünyasını işaret etmiştir. Osmanlı'dan bir miras olarak kalan irrasyonel kültürel unsurların ve zihniyet dünyasının kapitalizmin ortaya çıkmasını nasıl önlediğini eserlerinde açıklamıştır. Ayrıca kapitalizmin ortaya çıkması için kültürün taşıdığı rasyonel ahlâki normların ve ekonomik faktörlerin aynı anda birlikte var olmasının ve birbirlerini desteklemesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Liberalizme açık bir kişiliğe sahip olan Sabri Ülgener'in Cumhuriyetçi aydınlardan önemli bir farkı bulunmaktaydı. Ülgener zorlama ve yukarıdan yapılan devrimlerle Müslüman-Türk insanının irrasyonel zihniyetin değişmeyeceğini, ancak "piyasa" aracılığıyla aşağıdan rasyonel, güvenilir ve ayakları yere sağlam basan iktisadi aktörlerin yaratılabileceğini ileri sürmüştür. Ülgener'e göre Türk toplumu özellikle Tanzimat sonrasında hala tamamlanmamış bir kurumsal ve kültürel değişme sürecine girmiştir. Türk toplumu geleneksel bir toplumdan Batılı liberal toplum modeline doğru kültürel evrim geçirmektedir. Ona göre kurumsal ve kültürel değişme süreci yavaş yavaş ilerleyen bir süreçtir.

Oldukça yavaş ilerleyen süreçte uygar davranışların hâkim olduğu piyasa toplumlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Kültürel değişmeler konusunda araştırmalar yapmış, 1950'li yıllarda Demokrat Partiye Batılılaşma konusunda yol göstermiş önemli bilim insanlarından birisi de Mümtaz Turhan'dır. Turhan'a göre Türkiye manevi değerleri ile Batılı bilim-teknoloji kombinasyonunu ortaya koyamadığı için çok hızlı gelişmemektedir. Batılı bilimin İslam medeniyetiyle uyuşmayan bir yanı bulunmamaktadır. İslam dini akılla çelişen bir din değildir, bilime ve ilerlemeye açık bir dindir. Turhan 1950'lerden itibaren Amerika merkezli Anglo-Sakson bireysellik ideolojisini Anadolu-Türk coğrafyasındaki koşullarla uzlaştırmaya, böylece bireyci ve toplumcu ideolojiler arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Batı ile Doğu medeniyetlerini birbirinden ayıran en önemli kriter bilim zihniyetidir. Batıdan yalnızca bilim zihniyetinin ve yönteminin alınması, Türk toplum yapısı içine yerleştirilmesi kendi milli kimliğimizi koruyarak kalkınmamızı sağlayacaktır(Karakaya, 2024: 200-201; Özakpınar, 2014: 117).

Cumhuriyetin kurulmasında düşünsel olarak önemli katkıları olan Ziya Gökalp Türk toplumunun tarihsel evriminin kavim devrinden, ümmet devrine oradan da millet (ulus) devrine ulaşarak bugünkü duruma geldiğini belirtmektedir. Millet (ulus) olmak, insanına, toprağına ve kendi değerlerine dayalı, özgür bir ülke olma anlamına gelmektedir. Gökalp toplumun sosyal değişiminde milli kültür (hars) ve medeniyet unsurları arasında nasıl bir tutum takınılacağı, neyin, nasıl değiştirileceği konularını Türk toplumu örneğinde göstermektedir. Bu durumu Gökalp özet bir cümleyle ifade etmektedir: "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim". Yani, Ziya Gökalp kültürde Türkleşmeyi ve İslamlaşmayı, medeniyette ise çağdaşlaşmayı amaçlamaktaydı. İslam Dinini ise milli kimliğin

temel bir bileşeni olarak görmekteydi. Ziya Gökalp'in uluslaşma ve milliyetçilik anlayışı İslam'a açık olan bir anlayıştı. Ancak, ilerlemeye engel olduğu için Ziya Gökalp "gelenekçi İslam" anlayışını da eleştirmekteydi (Günay, 2009: 15; Akdoğan, 2019: 410).

Gökalp'in temel problematiği, Türk milli kimliğinin İslam'la ve aynı zamanda modern-bilimsel-rasyonel kimliklerle bağdaştırılması meselesiydi. Benzer şekilde Mümtaz Turhan Türk insanının bilgi ve görgüsünü arttırmadan, düşünüş ve yaşam tarzını bilimsel gerçeklere göre değiştirmeden, ona bilimsel zihniyeti aşılamadan kalkınmanın, sanayileşmenin ve batılılaşmanın gerçekleşmeyeceğini ileri sürmektedir. Bu durum bir mahalle bakkalının bilgi, görgü ve tecrübesini arttırmadan içinde her şey satılan büyük bir mağaza açmaya kalkışmasına benzemektedir. Kültürel değişme alanında önemli araştırmaları olan Mümtaz Turhan'a göre eski kültür ile yeni kültürün bir arada yaşamaya devam etmesi millet olma bakımından büyük bir zaaf teşkil etmektedir. Batılılaşma akımıyla ülkemize giren modernlik sekülerleşme, bireyselleşme ve rasyonelleşme gibi ilkeler üzerine kuruludur, dini düşüncenin alanını da daraltıcı bir işleve sahiptir. Modernlik, rasyonalist/pozitivist bir anlayışla dinlerin işlev ve geçerliliğini yitireceğini ileri sürmektedir.

Modernleşme Batılı toplumlarda ortaya çıkan bir değişme olduğu için modernleşmekte olup Batılı olmayan toplumlar bir anlamda Batının değişme ve gelişmelerini takip etme durumunda kalmaktadırlar. Çünkü, modernliği tanımlayan ve ona anlam yükleyen zihniyet Batılı rasyonalizmdir. Bu anlamıyla düşünüldüğünde modernleşme bir anlamda Batılılaşmadır. Ancak, modernleşme Batılılaşma ile özdeş değildir. Buna rağmen modernleşmekte olan Batılı olmayan toplumlar belli ölçülerde Batılılaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda, Turhan'a göre bu süreç Türk toplumunun Batı medeniyetine tamamıyla intibak edip iki kültürün birleşmesinden homojen yeni bir kültür meydana gelinceye kadar devam edecektir. Modernleşmenin Batı ile Doğu medeniyetlerinin birleşmesinden ortaya çıkan yeni bir sentez olarak kavranması gerektiğini ileri sürmüştür. Hatta, milli kültür ile modernleşme birbirinin zıddı değil, birbirini tamamlayan mefhumlardır. Turhan'a göre asırlardır süren bu acımasız kültürel değişimin sonunda yeniden "bir millet" olunacaktır (Turhan, 2016a: 70 ; Turhan ,2016b: 63-65).

Emile Durkheim mekanik dayanışmalı toplumdan organik dayanışmalı topluma geçişi modernleşme olarak tanımlamıştır. Mekanik dayanışma iş bölümünün gelişmemiş olduğu ve insanların birbirine benzer olduğu geleneksel toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Mekanik dayanışma, toplumun kutsal şeyleri tarafından desteklenen bir şeydir. Böyle bir toplumda kuralların herhangi bir ihlali, topluma karşı yapılan bir saldırı, bir çeşit devlete karşı hainlik veya kutsal bir şeye karşı hürmetsizlik şeklinde muamele görmektedir. Uzmanlaşma ve işbölümü

istikametinde farklılaşma bir kere belli bir düzeyde vuku bulunca, süreç artık kendi hareketini sürdürmektedir. Hayat tarzıyla ilgili artık daha çok seçenek bulunmakta, bu durum bireyselliği keskinleştirmekte ve geliştirmektedir. Hayat standartları yükseldikçe, yeni ihtiyaçlar ufukta belirmekte ve işbölümü gelişmektedir. Durkheim, dinin fonksiyonunun ise bu sosyal değişmeyi geciktirmek olduğunu düşünmüştür. O, her toplumda organik dayanışmanın gelişebileceği ve zamanla iç çatışmaların azalacağı konusunda oldukça iyimserdir. Araçsal rasyonel davranışların sıkça görüldüğü modern toplumları bir arada tutan unsur ise din değil, organik dayanışmanın gelişmesidir. Organik dayanışmalı modern toplumlardaki sosyal bağlar ise daha zayıftır(Çapcıoğlu ve Solmaz, 2009:40-42).

1980'lerden itibaren Türkiye ekonomisinde rasyonelleşme ve kültürel gelişme önemli faktörler olmuştur. Rasyonelleşme, zihniyet değişimine, bireyselliğin ve işbölümünün gelişmesine ve modern sosyal alışkanlıklara yol açmaktadır. Anadolu'nun birçok şehrinde organize sanayi bölgeleri ve teknoparklar kurulmaktadır. Geri kalmış olan bu bölgeler dünya ekonomisine entegre olan modern üretim bölgelerine dönüşmektedir. Gelişen modern şehirlerde yeni yetişen orta sınıfların rasyonelleşirken aynı zamanda kültürel olarak zenginleştikleri görülmektedir. Bu bölgelerde üretilen ürünler 200'ün üzerinde farklı ülkeye ihraç edilmektedir. Büyük bir kısmı Anadolu'daki üretim bölgelerinden yapılmak üzere yıllık toplan ihracatın büyüklüğü 300 milyar dolara ulaşmıştır. Türk iş adamları yabancı pazarları tanımakta, bu pazarlara giriş yapmakta ve büyük çaplı uluslararası iş anlaşmaları bile yapmaktadırlar. Böylece, uluslararası işbölümünde Türkiye nitelikli sanayi malları üreten ve ihraç eden bir ülke konumuna ulaşabilmiştir.

Dışa açıldıktan sonra ihracata dayalı sanayileşme modeliyle Türkiye yapısal olarak değişerek yüksek gelirli ülkeler gurubuna girebilmiştir. 1980'lerin başlarına gelinceye kadar Türkiye'de devletin olan sadece bir televizyon kanalı yayın yapmaktaydı. Dışa kapalı olan ekonomi modelinin hâkim olduğu yıllarda Türk halkının dünya ile tek iletişim kanalı TRT1 idi. İnsanların dış ticaret imkânları ve kambiyo işlemleri ise çok sınırlıydı, hatta döviz taşımaları ve bulundurmaları yasaktı. Yurtiçi ve yurtdışı uçakla seyahat ise ancak önemli bir gelir düzeyinin üzerindeki insanlar için mümkündü. Yurtiçi ve yurtdışı telefonla iletişim imkânları oldukça zayıftı. 1980'lerden itibaren liberalleşen bir ekonomide ekonomik özgürlüklerin artmasıyla Türk iş adamlarının homo-economicusa doğru olumlu bir evrim geçirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, İslam dininin ve liberal kapitalizmin değerlerini özümsemiş olan bir dindar orta sınıfın doğmuş olduğu fark edilmektedir. İslam kültürünün liberal bir ekonomiyi ve demokrasiyi desteklediği Müslüman orta sınıfların yaşam tarzlarından anlaşılmaktadır(Haenni, 2014:94-96; Özbolat,2015:194-195).

Küreselleşme sürecinde ekonomik faktörlerin, ekonomik kavramların sürekli ön planda olması, hemen hemen her sosyal olgunun ekonomik yaklaşımla

açıklanmaya çalışılması, kaçınılmaz olarak dini alana da yansımaktadır. Dini alan da bireyselleşmekte ve kurumsallığını kaybetmektedir. Dini alan serbest piyasa ekonomisine dahil olan bir mal gibi, tercihe ve rekabete daha açık hale gelmektedir. Neoklasik iktisat teorisinin verimlilik (kârlılık) merkezli olan mantığı dini alanı da kuşatmaktadır. Bu süreçte Türkiye'de rasyonelleşen dini gurupların, eğitim, sağlık, medya gibi sektörlerle girmek suretiyle ekonomik anlamda güçlenme arzusu taşıdıkları gözlenmektedir. Tekke veya dergâh merkezli olan klasik dini guruplar dergi, kitap, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının ve hızlı kentleşmenin olumlu etkileriyle yerlerini okulları, yurtları, dernekleri, yayınevleri ve ticari şirketleri olan modern dini guruplara bırakmaktadır. Dini gurupların bir şeyler üretmek ve pazarlamak suretiyle ticari hayata katılmaları dini olan piyasaların kurulmasına yol açmaktadır (Kirman, 2005:159).

Türkiye'de şehirli dindar orta sınıfların eğitim düzeyinin yükselmesi ve piyasa ekonomisine katılmaları, modern bağlamlarda yeni sosyal ilişkilerin gelişmesine yol açmaktadır. Ancak, bu süreçte geleneksel ve toplumsal olan dindarlığın, modern bağlamlarda bireysel dindarlığa doğru bir dönüşüm geçirdiği fark edilmektedir. Günümüz finans, bilim ve teknoloji dünyasında Neoklasik iktisat teorisinin verimlilik (kârlılık) merkezli açıklamaları daha çok ciddiye alınmakta, buna karşın dini açıklamalar safdil ve naif bulunmaktadır. Araçsal rasyonelleşmenin sonuçlarından birisi de dini açıklamaların ve inançların toplumsal önemini veya değerini kaybetmesidir. Sekülerleşme ise normal gelişmesini sürdürmediğinde ve yoldan çıktığında araçsal rasyonel davranışların yaygınlaşması, dini açıklamaların ve inançların değer kaybetmesi, materyalizm, tüketimcilik ve israf, boşanma oranlarının artması, sanal kumar bağımlılığı, gençler arasında dijital bağımlılık, madde bağımlılığı ve suç oranlarının artması gibi sosyal sorunlara yol açmaktadır. Bu bağlamda, sekülerleşmenin yol açtığı sosyal sorunların çözülmesi için kurumsal düzenlemelerin yapılması ve sosyal politikaların uygulanması gerekmektedir (Özbolat, 2015: 93; Kirman, 2005: 159).

Modern toplumlar birlik/bütünlük duygusunu hızla yitiren toplumlardır. Sosyal çözülme olgusu, modern toplumların temel özelliği olmaya adaydır. Din, sosyal çözülme olgusuna karşı güçlü bir olgu olduğu iddiasına sahiptir. Modern zamanlardan önce din, bütün sosyal kurumların temelini teşkil ediyor, diğer sosyal kurumlar dine göre şekilleniyordu. Yani din, kurum ve guruplarıyla sosyal yapı üzerinde egemen bir niteliğe sahipti. Modern zamanlarda dinin, diğer sosyal kurumlar gibi bir kurum haline geldiğini görmekteyiz. Günümüzde din, diğer kurumlarla ilişkilidir, fakat onların üzerinde egemenliği yoktur. Hatta, ekonomi, siyaset ve eğitim gibi kurumlar dinden tamamen soyutlanmıştır. Dolayısıyla, geçmiş çağların din anlayışıyla günümüz dünyasının din anlayışı arasında büyük farklar olduğu gözlenmektedir. Bu durumda dinin, araçsal rasyonelleşmenin ve sekülerleşmenin yol açtığı sosyal çözülmeye karşı bütünleştirici katkısının veya

çözölmeýi önleyici etkisinin zayıf olduğu ileri sürölmektedir. Bireysel veya sosyal kurum olarak din, sosyal çözölme karşısında ancak sınırlı olarak etkili olmakta, çoğunlukla da bireysel çabalara yardımcı olabilmektedir (Bilgin, 1997:14).

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar Türkiye ekonomisinde devletçi iktisat politikaları uygulanmıştır. Türk toplumu karma ekonomi modeliyle büyük ölçüde uluslaşmayı, modernleşmeyi ve sanayileşmeyi başarmıştır. Türk toplumunda devletin öncülüğünde milli girişimci sınıflar da oluşmuştur. 24 Ocak 1980 Kararlarıyla Türkiye ihracata dayalı sanayileşme modeline, yani liberal modele tam olarak geçiş yapmıştır. 24 Ocak Kararları bir küresel politika paradigması olan Monetarizme ve Neoklasik iktisat teorisine dayanmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren uygulanan karma ekonomi modeli, 24 Ocak Kararlarıyla revize edilmiştir. Çünkü, 1970'lerin sonlarında ekonomideki bunalımların ve dar boğazların sorumlusunun devlet müdahalesi ve karma ekonomi modeli olduğu düşünölmüştür. Neoklasik iktisat teorisi liberal kapitalizmin en güçlü argümanlarından oluşmakta ve her ölkede kapitalizmin formal teorisi olarak kabul edilmektedir. 24 Ocak 1980'den itibaren Türkiye Neoklasik iktisat teorisiyle ekonomik ve sosyal olarak modernleşmeye çalışmaktadır.

Türkiye dışa kapalı olan karma ekonomi modelini serbest piyasa mantığına göre revize ederek küresel ekonomiye entegre olmayı büyük ölçüde başarmıştır. Türkiye ihracata dayalı sanayileşme modeliyle yüksek gelirli ölkeler gurubuna girebilmiştir. Türk iş adamları rasyonel düşünme kabiliyetini hızla kazanmışlardır. Anadolu'daki sosyo-költürel gelişme sanayileşmenin hızlanması için temel faktör olmaktadır. Sosyo-költürel gelişme, zihniyet değişimine ve yeni sosyal alışkanlıklara yol açmaktadır. Bu bağlamda Anadolu'nun birçok kentinde organize sanayi bölgeleri ve teknoparklar kurulmaktadır. Geri kalmış izole olan bu bölgeler dünya ekonomisine entegre olan modern üretim bölgelerine dönüşmektedir. Değersel olan rasyonel sosyal ahlâkları ve liberal dünya görüşlerinden dolayı Türk iş adamları Protestanlara benzetilmekte ve İslami Kalvinistler olarak tanımlanmaktadırlar. Müslüman iş adamları İslam dini sayesinde dürüst ve liberal bir burjuva meslek ahlâkı geliştirebilmişlerdir. Dayanışmacı olan dini költürel zeminde, modernleşme ideolojisi olarak liberalizm sürdürölmeye çalışılmaktadır.

Büyük fikir adamı Ziya Gökalp'e göre İslamiyetin modern hayatla uyumunun sağlanması oldukça önemlidir. Gökalp'e göre Batının yükseliş süreci Martin Luther'in İncil'i ana dile çevirmesiyle ve dinde reform hareketiyle başlamıştır. Dini metinlerin anlaşılması için Avrupa'da bir okuma yazma seferberliği başlatılmış, bu durum ilerlemenin en önemli unsurlarından olan kitap basım teknolojisinin, bilimlerin ve sanatın, yani medeniyetin gelişmesine yol açmıştır. Bu yüzden, milletçe kalkınmaya dinde yapılacak bir yenileşme hareketiyle başlanacaktır. Bu bağlamda, Gökalp'e göre bir milletin aydınlarına, fikir adamlarına o milletin seçkinleri adı

verilmektedir. Seçkinler, yüksek bir eğitim ve öğretim görmüş olmakla, halktan ayrılmış kimselerdir. Ona göre halka doğru gitmesi lazım gelenler bu kimselerdir. Çünkü, seçkinler, milli kültürden nasiplerini almamışlardır. Seçkinlerin halka doğru gitmesi için iki neden bulunmaktadır. Birincisi, halktan milli kültür terbiyesi almak için, halka doğru gitmek. İkincisi, halka medeniyet götürmek için halka doğru gitmek. Eğer kozmopolit olan seçkinler milli seçkinler olmak istiyorlarsa, halka giderek milli kültürü öğrenmek zorundadırlar.

Ana akım iktisat düşüncesi tarafından piyasaların liberalleşmesi, yatırımlar, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme gibi iktisadi unsurlar ülkelerin tüm sorunlarını çözebilecek ve kalkınma mucizesi yaratabilecek değişkenler olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ana akım iktisatçılar araştırmalarında ülkelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarına hemen hemen hiç yer vermemektedir. Din, sosyal ahlâk ve kültür gibi sosyolojik olan unsurlar milli birliğimizi sağlayan ve ekonominin izlediği yolu etkileyen oldukça önemli değişkenlerdir. İktisat sosyolojisi iktisat ile sosyoloji arasında bir köprü vazifesi gören, din sosyolojisi bilim dalıyla birlikte ülkemizdeki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dönüşümü anlamaya/yorumlamaya çalışan bir disiplindir. İktisat sosyolojisi ve Weberyen din sosyolojisi araştırmalarıyla ana akım Neoklasik iktisat teorisinin Türk toplumuna adapte edilmesinin ve dini ahlâk ile uyumunun sağlanmasının yeni yolları keşfedilebilir. Bu bağlamda, Kıta Avrupası ülkelerinde olduğu gibi kapitalizmin bulunmadığı bir piyasa ekonomisini ifade eden "Üçüncü Yol" modelinin Türkiye için Neoliberal modele göre daha uygun bir model olduğu ileri sürülmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2007). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Hil Yayın.
- Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akdoğan, A. (2019). *Din sosyolojisi*. Ensar Yayıncılık.
- Bilgin, V. (1997). *Sosyal çözülme ve din*. Etüt Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. ve Akyüz, N. (2012). *Din sosyolojisi el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. ve Solmaz, B. (2009). *Din sosyolojisi: klasik ve çağdaş yaklaşımlar*. Çizgi Kitabevi.
- Günay, Ü. (2009). "Türkiye'de din sosyolojisi: teorik ve metodolojik meseleler. *Toplum Bilimleri Dergisi*. Ocak-Haziran. 1-3. s. 7-46.
- Haenni, P. (2014). *Piyasa İslamı: İslam suretinde neoliberalizm*. (Çev. : L. Ünsaldı). Heretik Yayıncılık.
- Heper, M. (2012). *Türkiye'de devlet geleneği*. DoğuBatı Yayınları.

- Kaçmazoğlu, H. Bayram (2000). *Türkiye’de siyasal fikir hareketleri*. Birey Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (2013). *Türk sosyoloji tarihi üzerine araştırmalar*. Doğu Kitapevi.
- Karakaya, M. Fatih (2024). *Yeni perspektifler ışığında Mümtaz Turhan*. Ketebe Yayınları.
- Kepenek, Y. (2011). *Development and structure of the Turkish economy*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim AŞ.
- Kepenek, Y.(2019). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitapevi.
- Kılınçoğlu, Deniz T. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu’nda iktisat ve kapitalizm*. Heretik Yayınları.
- Kirman, M. Ali (2005). “Dinin ekonomik modeli küreselleşme sürecinde dine yeni bir yaklaşım”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt:18. Sayı: 18-19. s. 147-161.
- Kurt, A. (2015). *Din sosyolojisi*. Sentez Yayıncılık.
- Parla, T. (2008). *Türkiye’de siyasal kültürün resmi kaynakları/Cilt 3*. Deniz Yayınları.
- Parla, T. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de korporatizm*. Deniz Yayınları.
- Özakupınar, Y. (2014). *Kültür ve medeniyet üzerine denemeler*. Ötüken.
- Özbolat, A. (2015). *Kapitalizme eklenme: dindar orta sınıfta tüketim kültürü*. Karahan Kitabevi.
- Özkiraz, A. (2007). *Modernleşme teorileri ve post-modern durum*. Çizgi Kitabevi.
- Sayar, A. G. (1998), *Bir iktisatçının entellektüel portresi: Sabri F. Ülgener*, Eren Yayıncılık.
- Tekin, M. (2016). *Din sosyolojisi*. Rağbet Yayınları.
- Thompson, I. (2004). *Odadaki sosyoloji: din sosyolojisine giriş*. (Çev. : Bekir Z. Çoban). Birey Yayıncılık.
- Turhan, M. (2016a). *Garplılaşmanın neresindeyiz?*. Altınordu Yayınları.
- Turhan, M. (2016b). *Kültür değişimleri; sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. Altınordu Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:

Etik Kurul Belgesi:

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazar/ların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Finansal Destek:

Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
<i>The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent